

ENVER PAŞA VE AMERİKAN KAMUOYU: İLK DEFA YAYIMLANAN MEKTUPLARDA ENVER PAŞA’NIN 1920’DE AMERİKAN KAMUOYUNA HİTABI VE YANSIMALARI

Kadir KON

Marmara Üniversitesi
kadirkon@gmail.com
0000-0002-3425-5365

Öz

Bu makalede Enver Paşa tarafından 1920 yılı içinde kaleme alınmış üç mektup inceleme konusu edilmiştir. Amerikalı gazeteci Karl H. von Wiegand’a gönderilen mektuplardan ilk ikisi *The Washington Times* gazetesinde yayımlanırken ağustos ayında Moskova’dan yazılan üçüncü mektup ilk defa bu makale ile yayımlanmaktadır. Von Wiegand’a Almanya’dan gönderilen ve bugüne kadar varlıklarından haberdar olmadığımız Almanca mektuplardan ilki Türk Tarih Kurumu Arşivi’ndeki Enver Paşa Koleksiyonu’ndan, ikincisi ve üçüncüsü ise ABD’de Stanford Üniversitesi bünyesindeki Hoover Institution Archives’de bulunan Karl H. von Wiegand’ın evrakı arasından çıkmıştır. Mektuplar, gazetenin ilk mektuba verdiği cevap da dâhil olmak üzere geniş bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa kamuoyuna yönelik kaleme aldığı bu mektuplardan Enver

115

Dîvân *DISİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*
Araştırma Makalesi

Cilt 30 sayı 58 (2025/1): 115-175
Gön. Tar.: 25.09.2024
Kabul Tar.: 03.01.2025
Yay. Tar.: 31.01.2025
doi: 10.20519/divan.1556089

Paşa'nın İslam dünyasının özgürleşmesi, Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasının çerçevesi, İslâm-Bolşevik ittifakı ve Ermeni meselesi gibi konulardaki düşüncelerini ve çözüm önerilerini öğrenme imkânını bulmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Enver Paşa, Karl H. von Wiegand, ABD, *The Washington Times*, Panislamizm, Bolşevizm, Millî Mücadele.

GİRİŞ

Almanya Dışişleri Bakanlığı'na ait 23 Ekim 1920 tarihli ve “çok gizli” ibareli bir belgede Enver Paşa'nın Almanya'daki faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Bu belgede yalnız Enver Paşa değil beraber hareket ettiği bazı isimler de bulunmaktadır. Belgede bahsedilenler arasında o sırada muhafazakâr *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesi yayın yönetmeni Hans Humann'ın yanı sıra Prof. [Friedrich] Sarre, General von Seeckt ve Almanya'nın İstanbul eski Büyükelçisi von Wangenheim'in dul eşi Barones Hannah Wangenheim gibi isimler yer alıyordu. Enver Paşa'nın bu isimlerle tanışıklığı Almanya'daki askeri ataşelik dönemi (1909-1911) ve Birinci Dünya Savaşı yıllarına dayanıyordu. Ancak aynı belgede bir kişinin daha adı geçiyordu ki o kişinin Enver Paşa ile tanışıklığına dair bir bilgiye Paşa hakkında günümüze kadar oluşan literatürde tesadüf edilmektedir. Belgede ismi geçen kişi Karl von Wiegand adlı Amerikalı bir gazetecidir.¹ O sıradaki faaliyetlerini Bolşeviklerle iş birliğine yoğunlaştırmış olan sabık Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Amerikalı gazeteciyle ne tür bir ilişkisi olabilirdi? Neden Karl von Wiegand ismi Enver Paşa'nın resmi bir hüviyeti bulunmaksızın, üstelik “kaçak” bulunduğu Almanya'da birlikte hareket ettiği diğer Almanlarla aynı belgede zikrediliyordu? Karl von Wiegand'ın Enver Paşa ile nasıl bir ilişkisi olabilirdi?

Enver Paşa'nın 1920'nin ilk yarısında Almanya'da bulunduğu dönemde Amerikan kamuoyuna yönelik faaliyetlerini ele alan bu çalışma, yukarıdaki soruların cevaplarını ilk defa burada yayımlanacak belgelerle ortaya koymayı ve literatüre dâhil etmeyi amaçlamaktadır. Belgelerden anlaşılan von Wiegand'ın (1874-1961) Enver Paşa'nın Almanya'daki faaliyetleri sırasında oldukça önemli bir rol oynamış olduğudur. Enver Paşa'nın Amerikan kamuoyunu Türkiye lehine etkilemek için yürüttüğü faaliyetlerle ilişkili olan mektupların orijinaleri ile Amerikan gazetesi *The Washington Times*'ta yayımlananları karşılaştırmalı olarak incelenecek ve içerik analizi yapılacaktır. Bunun yanı sıra Enver Paşa ile Karl von Wiegand'ın münasebetleri üzerinde durulacaktır.

Makalenin esas referansları Enver Paşa tarafından Karl von Wiegand'a yazılmış üç Almanca mektuba dayanmaktadır. Bu mektuplardan ilki Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde yakın dönemde

¹ Söz konusu belge için bkz. *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie A: 1918-1925, Band IV, Göttingen 1986, s. 36, 37 (Belge No: 20).*

araştırmacılara açılan Enver Paşa evrakı içinden çıkmıştır. 1920 başlarında kaleme alınan altı daktilo sayfası uzunluğundaki bu mektupta Paşa, Amerikalı gazeteciden görüşlerinin ABD kamuoyuna duyurulmasını rica ediyordu. Nitekim *The Washington Times* gazetesinin 3 Mart 1920 tarihli nüshasında bu mektup yayımlanmıştır. Üzerinde “Temmuz 1920” tarihi düşülen ve yine Almanca yazılmış ikinci mektup ise 4,5 daktilo sayfası uzunluğunda olup von Wiegand imzasıyla aynı gazetenin 25 Temmuz 1920 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Almanya’dan yazıldığı anlaşılan ikinci mektubun orijinali Amerika’da Kaliforniya’da Stanford Üniversitesi bünyesindeki Hoover Enstitüsü’nde bulunan Karl H. von Wiegand’ın terekesi içinde bulunmuştur. Aynı terekede Enver Paşa imzalı bir üçüncü mektup daha çıkmıştır. Yine Almanca fakat bu sefer el yazısıyla Moskova’dan şahsa özel yazılmış ve ilk ikisine kıyasla görece kısa olan bu mektup 18 Ağustos 1920 tarihlidir.

Birinci Dünya Savaşı’nın galibi İtilaf Devletleri tarafından tıpkı diğer İttihatçı liderler gibi savaş suçlusu olarak aranan Enver Paşa’nın, “İslam Dünyası’nın gayriresmî temsilcisi olarak” Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönetimine ve demokratik yapısı nedeniyle yönetim üzerinde etkili olacağını düşündüğü Amerikan kamuoyuna yaptığı çağrı, savaş sonrası yapılacak barış antlaşmaları ile kurulma aşamasında olan yeni dünya düzenine dolaylı yoldan müdahaleyi amaçlıyordu. Tüm İslam dünyasını içermekle birlikte merkezinde Osmanlı Devleti’yle yapılacak barışı konu eden çağrılarında Enver Paşa, Batı’ya karşı barış teklifini ve Panislamcı tehditlerini sıralamaktadır.

Mektupların Amerikan’ın başkentinde çıkan *The Washington Times* gibi prestijli bir gazete yayımlanmış olması önemlidir. Zira bu sayede o sırada İtilaf Devletleri’nce her yerde “aranan” Enver Paşa’nın görüşleri, Amerika gibi yeni dünya düzeninin “hakemi” rolünü üstlenmiş bir ülke basını vasıtasıyla Batı kamuoyuyla paylaşılmış olacaktır. Topyekûn Savaş [Total War] yaklaşımının tarihi zirvesine ulaştığı Birinci Dünya Savaşı’nda devletlerin düşman devletler halklarına karşı giriştikleri propaganda savaşları, savaş sonrası dönemde de zamanın en önemli kitle iletişim aracı olan gazeteler üzerinden artarak sürmekteydi. Bu konuda rakipleri karşısında oldukça geri kalan Osmanlı Türklerinin sesini Batı kamuoyunda duyurabilmek ise kolay değildi. İşte Enver Paşa Amerikan gazetelerinin Almanya’daki temsilcisi olan von Wiegand’la bağlantısı sayesinde dünyaya sesini duyurabilmenin bir yolunu bulmuş ve bir nevi kamu diplomasisine girişmiş görünmektedir.

Bu makale bir problematik üzerinden değil, Enver Paşa'nın ilk defa ortaya çıkan bir mektubundan hareketle yazılmıştır. Mektubun yazarı, muhatabı ve içeriğinden yola çıkılarak olay örgüsü geliştirilmiş, tamamlayıcı mektuplar ve belgelerle Enver Paşa'nın bugüne kadar hiç bilinmeyen Amerikan kamuoyuna yönelik 1920'nin ilk yarısındaki faaliyetleri ortaya konulmuştur. Öyle ki bu makale ile onun 1918 sonlarından 1922 ortalarındaki ölümüne kadar süren son siyasi faaliyetlerindeki bir bilinmezlik bilinir kılınırken aynı zamanda bu dört yıl zarfında genelde İslam dünyasına özelde ise Türkiye'ye yönelik gelişmelere karşı Enver Paşa'nın aldığı pozisyonun ve giriştiği faaliyetlerin daha anlaşılır olmasına bir katkı amaçlanmıştır.

1. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI ENVER PAŞA'NIN İSTANBUL'DAN AYRILIŞI VE ALMANYA GÜNLERİ

Enver Paşa'nın Amerikan kamuoyuna hitaben kaleme aldığı mektuplara geçmeden önce onun İstanbul'u terk etmesinden mektupları kaleme aldığı döneme kadarki faaliyetlerine bakmak gerekir. Paşa'nın bu faaliyetlerini hatırlamak mektupların hangi tarihi zeminde yazıldığını ve savaş sonrası dönemin Türkiye (ve İslam Dünyası/Şark) tarihi bağlamında bu mektupların nereye konulması gerektiğini daha anlaşılır kılmak açısından önemlidir.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası bir Alman torpido botuyla 2-3 Kasım gecesi ülkeyi terk eden İttihat ve Terakki rejiminin en kudretli isimlerinden sabık Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, 4 Ağustos 1922'deki vefatına kadar siyasi ve askerî faaliyetlerini büyük bir enerji ile sürdürmüş ve yenilgiyle sonuçlanan savaşın hem Osmanlı Devleti'nde hem de şahsında yol açtığı kayıpları telafi etmek için var gücüyle mücadele etmiştir.² İstanbul'dan ayrıldıktan sonra

2 1918 yılı Ekim ayı ortasında artık İttihatçıların savaştan ve hükümetten çekilmesi kesinleştiğinde Enver Paşa Kafkasya'da bulunan Şark Orduları Grup Komutanı amcası Halil Paşa'ya ve Kafkas Ordusu kumandanı kardeşi Nuri Paşa'ya yazdığı mektuplarda bu durumu açıkça yazmıştır: "(...) başladığımız harbi iyi bitiremediğimiz için çekilmek üzereyiz. Ben işsiz şimdilik pek sıkılacağımdan belki Azerbaycan'a şimdilik seyahat için, bilahare orada bir hayat eseri görürsem büsbütün kalmak için hareketi düşünüyorum. (...)" diyerek onlardan görüş soruyordu. Bilhassa Nuri Paşa'nın olumsuz cevabına rağmen Enver Paşa bu fikrinden vazgeçmemiştir. Murat Bardakçı, *Enver*, 6. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), 164.

Karadeniz kıyısındaki Gözleve (Evpotorya) Limanı'na giden Enver Paşa, İstanbul'dan beraber geldiği diğer İttihatçılardan Kırım'da ayrılmıştır. Beklenenin aksine önce Almanya'ya gitmek yerine Kafkasya'ya/Azerbaycan'a geçmek için yoğun bir uğraş içine girmiştir. Ancak birçok maceralı girişimlerinden sonuç alamayınca 1919 ortalarında Berlin'e geçmiştir. Enver Paşa, Ağustos 1920'de Moskova'ya gidene kadar faaliyetlerine aynı yıl içinde tekrar döneneceği Almanya'da devam etmiştir. Bu kapsamda tarihe karışmış olan imparatorluk Almanya'sındaki nüfuzlu eski dostlarının desteğini alarak takma isimle, bir anlamda yer altına çekilerek mücadele imkânlarını araştırmaya başlamıştır. Bu sırada Almanya'da ve İsviçre'de bulunan İttihat ve Terakki Fırkası önde gelenlerinin yanı sıra, savaş sonrasında Almanya'da toplanmış İslam dünyasından önemli şahsiyetlerle de -ki bunlar Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile hareket etmiş kimselerden oluşuyordu-birtakım faaliyetlere girişmiştir. Bu girişimlere paralel olarak o sırada Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde belli bir mesafe kat etmeye başlamış olan direniş çabalarıyla, en azından dışarıya karşı koordineli hareket etmeye özen göstermiştir.³ Resmi bir vazifesi olmamasına rağmen hala kendinde tabii bir liderlik ve sorumluluk gören Enver Paşa'nın tüm bu çabalarının ana gayesi ise savaş sonrasında Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında en uygun şartları sağlamaktır. Bu sebeple kendisi bir yandan Bolşeviklerle irtibata geçerken diğer yandan İngiliz istihbaratından isimlerle pazarlık yapmaktan da geri durmamıştır. Yapılan bu pazarlıklardaki esas koz ise savaşta ağır bir mağlubiyet yaşayan Osmanlı Devleti'nin (ve de kendisinin) İslam dünyası nezdindeki temsili liderlik kabiliyetiydi. Paşa bu durumun hâlâ geçerli olduğunu düşünüyor ve bunun dikkate alınmaması durumunda muhatap devletlerin muhtemel yıpratıcı, hatta yıkıcı yan etkilerle karşı karşıya kalacağını öne sürüyordu.

Osmanlılar/Türkler nezdinde savaş sonrası yapılacak barış antlaşmalarında esas muhatap hep İngiltere olmuştur. Aynı şekilde Enver Paşa'nın çabalarının temelinde de her türlü yöntemi kullanarak İngiltere'yi uygun bir barışa razı etmek olduğu anlaşılacak-

3 1920-1921 yılları zarfında Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki mektuplaşmalar için bkz. Bardakçı, *Enver*, 536-554. Öte yandan Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı alaşağı edip Anadolu'daki direnişin başına geçmek için sürekli entrikalar çevirdiği yönündeki bir yaklaşımı ön plana alan bir çalışma için bkz. Salahi R. Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922," *Middle Eastern Studies* 25, no. 4 (1989): 506-515.

tadır. İşte bu çerçevede Paşa, Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri safında giren ABD hükümetinin üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu düşündüğü Amerikan kamuoyunun kazanılmasını önemli görmüş olmalıydı. Nitekim savaşı bitiren, daha doğrusu Almanya liderliğindeki İttifak Devletleri'nin mütarekeye razı olmalarını sağlayan en önemli etkenlerden biri de ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın (1856-1924) henüz savaş bitmeden ortaya attığı "ilkeler"di.⁴ Bu ilkelerle adil ve milletlerin kendi kaderlerini belirleyip egemenlik haklarını güvence altına alacak yeni bir uluslararası sistemin kurulması öngörülmekteydi. Nitekim "Wilson İlkeleri" Osmanlı Devleti'ni savaşı bitirmeye motive eden unsurlardan biri olduğu gibi, Anadolu'da daha Kasım 1918'den itibaren birbiri ardına kurulmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak dernekleri ile toplanan yerel ve ulusal kongrelerin ilham kaynağı olmuştur. Aynı şekilde son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda 28 Ocak 1920'de kabul edilen ve Osmanlı Devleti'nin "asgari barış şartlarını" vaz eden "Misâk-ı Milli" kararlarının temel dayanağı da söz konusu "Wilson ilkeleri" idi.⁵

1.1 Enver Paşa'nın Moskova'ya Gitmeden Önceki Berlin Günleri (1919-1920)

Enver Paşa'nın İstanbul'dan ayrılıp Kırım'a vardıktan sonra İttihatçı gruptan ayrılarak Kafkasya'ya geçme çabalarının ne kadar sürdüğü ve bu süreçte neler yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Aynı şekilde Kırım'dan Almanya'ya 1919'un hangi ayında ve ne şekilde geçtiği de malum değildir.⁶ Ancak ilgili literatürde 1919 Ağustosundan itibaren Berlin'de olduğu ve Eylül ayından itibaren siyasi faaliyetlere girişecek kadar serbest hareket edebildiği anlaşılmaktadır. Enver Paşa ve diğer İttihatçıların Almanya'da görece "rahat" hareket edebilmeleri evvela Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakından kaynaklanan bağlantılar sayesinde.⁷ Öte

4 Woodrow Wilson'un barış ve savaş politikaları ile dünyaya ilan ettiği ilkeleri hakkında bkz. Manfred Berg, *Woodrow Wilson. Amerika und die Neuordnung der Welt. Eine Biographie* (München: C. H. Beck, 2017).

5 Misâk-ı Milli konusunda bkz. Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, 2. bs. (İstanbul: Küre Yayınları, 2003).

6 Bardakçı, *Enver*, 171.

7 Makalenin giriş kısmında bahsedilen 23 Ekim 1920 tarihli Alman Dışişleri belgesinde Karl von Wiegand'ın da içinde yer aldığı Enver Paşa'nın Almanya'da bağlantıda olduğu isimleri Alman Dışişleri'ne bildiren kişi von Wiegand'la irtibatlı olan bir başka gazeteci Paul Weitz'dir. Yine Weitz'in bildirdiğine göre Enver Paşa Moskova'dan Berlin'e bu ikinci gelişinde kendisi için *Altmann* sahte adıyla düzenlenmiş bir ••

yandan Enver Paşa'nın Almanya ve Almanlarla olan bağları 1909-1911 arasında Berlin'deki askeri ataşelik dönemine kadar uzanmaktadır.⁸ Gerek arkeolog Friedrich Sarre ve ailesi gerekse Birinci Dünya Savaşı'nda Bronsart von Schellendorf'un yerine Osmanlı ordusunda 1917'den itibaren Genelkurmay Başkanlığı görevini yapmış olan Hans von Seeckt'in Versailles Barış Antlaşması sonrası yeni bir yapılmaya giden Alman ordusunun Genelkurmay Başkanı olması, Enver Paşa'nın Almanya'da rahat hareket etmesini sağlamakla kalmamış, onun Almanların da menfaatine olacak şekilde Bolşeviklerle bağlantı kurmasına imkân vermiştir. Bu "rahatlığın" bir diğer sebebi ise Almanya'da savaş sonrası dönemde siyasi belirsizliklerin, özellikle de Berlin'de tam bir politik kaos havasının hâkim olmasıdır.⁹ Bütün bunlar İttihatçılar için Berlin'i en uygun sığınak haline getirmiştir.¹⁰

Enver Paşa'nın 1918 sonrası "sürgün" günleri hakkındaki orijinal çalışmalarıyla dikkat çeken Japon araştırmacı Masayuki Yamauchi, Berlin günlerine dair 1989'da yazdığı ilk makalesinde Enver Paşa'nın 1919-1920 arasında Berlin'deki faaliyetlerinden pek az bahsedildiğini belirtir.¹¹ Ancak gerek Yamauchi'nin kendisinin yaptığı gerekse sonraki yıllarda yayımlanan çalışmalar sonucu Enver Paşa'nın Berlin'deki faaliyetlerine dair bilgilerimiz oldukça zenginleşmiştir.¹²

Alman pasaportu taşımaktadır. Bkz. *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie A: 1918-1925, Band IV, Göttingen 1986, s. 36, 37 (Belge No: 20).

8 Bu konuda bkz. Kadir Kon, "Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Bir Mektup ve Tarihi Önemi," *Mukaddime* 13, no. 2 (2022): 261-277.

9 Hans Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*, 3. bs. (Berlin: Ullstein Verlag, 2009).

10 Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'yle diplomatik ilişkilerini kesmiş olmasına rağmen 1918 sonlarında Almanya'dan Talat Paşa ve diğer İttihatçıların iadesini talep etmişe de talepleri Almanlar tarafından reddedilmiştir. Bu konuda Alman Dışişleri'ne elçilik müşaviri Göppert tarafından 26 Aralık 1918'de sunulan mütalaa şu şekildedir: "... İfade anlaşılmaz siyasi suçlar nedeniyle iade talebinde bulunulamayacağını gerektirdiğinden, yeni Türk hükümeti de talebini Almanya'ya sığınanların devlet paralarını çaldıkları gerekçesine dayandırdı. Her ne pahasına olursa olsun korumamız gereken ve dürüstlüğünden şüphe duymadığımız Talat Paşa'nın iade talebini de bu gerekçelerle reddettik. Bununla birlikte, düşmanlarımızın, yani Amerikalıların bu talebi kabul etmelerinden korkulmaktadır..." Krş. *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie A: 1918-1925, Band I, 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen. 1982, s. 131 (Belge No: 83).

11 Masayuki Yamauchi, "The unromantic Exiles: Istanbul to Berlin - Enver Paşa 1919-1920," *The proceedings of international Conference on Urbanism in Islam* (Tokyo: Middle Eastern Culture Center, 1989), 3-4.

12 Enver Paşa'nın 1919-20 Berlin günlerini ele alan başlıca çalışmalar arasında şunları sayabiliriz: Salahi R. Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922," ❖

Berlin’de, önce küçük bir otele yerleşen Enver Paşa “Ali Bey” takma adıyla hayatını sürdürürken siyasi faaliyetlerine de gecikmeksizin başlamıştı. Kaldığı oteli yalnızca geceleme için kullanan Paşa, gündüzlerini ise çoğunlukla merkez olarak kullandığı Friedrich Sarre’nin Potsdam’daki villasında geçiriyordu.¹³ Enver Paşa siyasi faaliyetleri kapsamında Bolşeviklerle irtibata geçip iş birliği yollarını ararken İngiliz istihbaratından bazı kimselerle Türkiye’nin ve İslam dünyasının geleceği konusunda pazarlıklar yapmaktan da geri durmuyordu. Lloyd George’la bağlantılı bir İngiliz ajanıyla Eylül 1919’dan başlayıp Şubat 1920 sonlarına kadar devam eden görüşmelerden bir sonuç çıkmamışsa da Enver Paşa’nın İngilizlere barış antlaşması için öne sürdüğü şartlar, içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında gayet çüretkârdır:

Türk(ler) Avrupa’da kalacak, Asya’daki topraklarının önemli bir kısmını elinde tutacak; Kafkasya, Türkistan ve Afganistan’ın bağımsızlığı tanınacak; Mısır’ın bağımsızlığı Sudan’ı da kapsayacak şekilde genişletilecek ve bir İngiliz-Mısır Antlaşması imzalanacak, tüm Arabistan’da kendi kaderini tayin hakkı verilecek ve İzmir ile Trakya’nın kaderi Türkiye’nin lehine olacak şekilde belirlenecek.¹⁴

Enver Paşa, Cemal Paşa’ya yazdığı 26 Şubat 1920 tarihli mektubunda anlattığına göre daha önce görüştüğü İngiliz ajanıyla mektubu yazdığı gün tekrar görüşmüştür. Enver Paşa’ya söylediğine göre İngiliz ajanı, “nazırlarının” müzakerelerin kesilmesinden duydukları üzüntüyü ifade etmiş ve ardından şunları aktarmıştır:

İngilizler eski fikirlerini terk ederek milletinin çoğunluğunu temsil eden milliyetçilerle beraber çalışmak istediklerini ve bu münasebetle İstanbul’u bize bıraktıkları gibi Boğazlar’da geçici olarak kalacak askerleri de iki sene sonra çekeceklerini ve Kafkas cumhuriyetlerinin istiklalini tanıdıklarını ve İzmir de dâhil olduğu halde bütün Suriye ve Irak’ın gayrisının bizde kalacağını, Irak hakkındaki kararın da tamamıyla kesin olmadığını, binaenaleyh bunlara karşılık olarak bizim de İngilizler aleyhine çalışmaktan kaçınmamız ve her yerde İngiltere aleyhinde

Middle Eastern Studies 25, no. 4 (1989): 506- 515; Selçuk Gürsoy, “İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Yayın Organı Liva El-İslam Dergisi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995); Zafer Toprak, “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam),” *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1997, 6-13; Şuhnaz Yılmaz, “An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate,” *Middle Eastern Studies* 35, no. 4, (Seventy-Five Years of the Turkish Republic 1999): 40-69.

13 Bardakçı, *Enver*, 174.

14 Yamauchi, “The unromantic Exiles: İstanbul to Berlin,” 3-4.

propaganda yapmaktan sarfinazar etmemizi, Mısır'ın kuzey kısmına bağımsızlık vereceklerini söyledi. Ben sonunda böyle azar azar alıp vermektense İngilizlerin bizimle ciddi ve ayrı dost olup olmamak istediklerini bilmek istediğimizi, eğer böyle olacaklarsa o halde beraber çalışabileceğimizi söyledim. Bunun üzerine dün Paris'e Lloyd George'la görüşmeye gitti. Beş gün sonra cevap verecektir.¹⁵

Enver Paşa, Berlin'deki İngiliz misyonunda görevli Binbaşı Ivor Hedley ile 24 Şubat 1920'de yaptığı son görüşmede, Moskova'ya gideceğini ve Bolşeviklerle iş birliği yapıp İngilizlere karşı Müslüman halkları ayaklandıracağını açıkça ifade etmekten çekinmemişti. Aynı kişiye, şayet İngilizler kendisiyle anlaşırса nihayet her şey çözülene kadar Berlin'de kalabileceğini söylemişti. Ayrıca yine anlaşma sağlanırsa Enver Paşa Moskova ile müzakerelerini de tamamen kesecek ve şahsî varlığıyla, İngiltere'ye karşı olan duyguları tersine çevirmek için Doğu'ya gidecekti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Enver Paşa'nın hedefleriyle İngiltere'nin Mısır ve Hindistan idaresinin amaçlarının uyuşmazlığına hükmedince bu son görüşmelerden de bir netice çıkmamıştı.¹⁶

Enver Paşa'nın Cemal Paşa'ya yazdığı mektuba göre, cevap olumlu gelseydi bile Enver Paşa İstanbul üzerinden Kafkasya ve Türkistan'a geçecek ve arkadaşlarıyla görüşüp karara vardıktan sonra "Türk ve İslam âleminin kurtarılması hususunda" çalışacaktı.¹⁷ Ancak burada dikkat çeken konu, Enver Paşa'nın Kafkasya ve Türkistan'a gitme niyetinde olup olmadığından ziyade her hâlükârda gideceği o bölgelerde kimlerle kime karşı mücadeleye girişeceğiydi: İngilizlerle anlaşsaydı Ruslara karşı, Ruslarla anlaşsaydı İngilizlere karşı mücadele verecekti.

Enver Paşa Almanya'da bulunduğu sırada İngilizlerle pazarlık yaparken bir yandan da Bolşeviklerle irtibatla kalıp Moskova üzerinden planlarını gerçekleştirmeye çalışıyordu. O sırada Berlin'de tutuklu bulunan Komünist Enternasyonal'in sekreteri Karl Radek'le de irtibat kurması Enver Paşa'nın bu planlarını kolaylaştırıcı bir un-

15 Bu alıntıda kelimelerin bazıları tarafımdan bugünkü Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir. Bkz. Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam - Enver Paşa. Türkiye'den Türkistan'a* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995) 90.

16 İngiltere Dışişleri'nde görevli W.S. Edmonds bu müzakereler için "... Suçlu [criminel] kabul ettiğimiz bir adamla görüşmeye razı olsak bile bunun bize bir faydası olmaz. Enver ne derse desin İttihat ve Terakki Bolşeviklerle birlikte çalışacaktır. Bizim Enver'le anlaşmaya varmamız sadece ona, bize karşı kullanabileceği daha fazla bir prestiji sağlamamıza neden olur" yorumunda bulunuyordu. Bkz. Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922," 506-515.

17 Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam - Enver Paşa*, 90.

sur olmuştu. Enver'den önce Ağustos veya Eylül 1919'da Radek'le ilk irtibata geçen kişi Talat Paşa idi. Almanlar Bolşeviklerle kurmak istedikleri ilişkinin bir sonucu olarak Karl Radek'in kaldığı Moabit hapisanesindeki odasında siyasi aktörlerle görüşmesine müsaa- de ediyorlardı. Nitekim Radek'in hatıralarında "Siyasi Salon" diye adlandırdığı hücrelerinde, Talat'tan sonra onu ziyaret eden kişi En- ver Paşa'ydı. Radek'i ne zaman ve ne sıklıkla ziyaret ettiği tam ola- rak bilinmiyorsa da 21 Kasım 1919'da Enver Paşa "Kızılay görevlisi Mehmed Ali Bey" takma adıyla Radek'le üç kez yarımşar saatliği- ne görüşmüştür.¹⁸ Talat ve Enver Paşa ile görüşen Radek'in Enver Paşa'ya dair intibaları Talat'la ilgili intibanın aksine olumsuzdur. Nitekim Enver Paşa için "istikrarsız" ve "ülkesinin durumundan ziyade kendi pozisyonu için savaşıyor biri" diye yazmıştır.¹⁹ Ancak Radek yine de, Talat ve Enver'le yaptığı görüşmelerden sonra, daha önce Birinci Dünya Savaşı sırasında İslami söylemlerle uygulama- ya konulmuş olan anti-empyralist ve anti-İngiliz kampanyanın İslam dünyasında yeniden kullanılabilmesine kanaat getirmiştir. Sağlanacak iş birliğinin karşılığı olarak Bolşevikler Anadolu'daki milli mücadele hareketini destekleyebileceklerdir. Bu nedenle Ra- dek, Bolşevizm ile Panislamizm (ve Pantürkizm) arasında bir itti- fak kurulabileceğine dair görüşünü Moskova'ya bildirerek Enver ve Talat'ın oraya davet edilmelerini istemiştir.²⁰

Enver Paşa bütün bu pazarlık ve görüşmeleri İslam dünyasının her yanına ulaşacak büyük bir organizasyonun sözcüsü hatta li- deri olarak yapma iddiasındaydı. En azından bu dönemde gerek İngilizler gerekse Bolşeviklerde bıraktığı intiba Enver Paşa ve diğer İttihatçıların Anadolu'daki milliyetçilerle birlikte hareket ettikleri yönündeydi. Enver Paşa da bu intibayı bozmayacak tarzda davran- maya dikkat etmiştir. Paşa'nın, iddialarının altını doldurmak için birtakım organizasyonlara girişmiş olması gayet tabiiydi. Bu an- lamda Enver Paşa, Almanya'nın ve başkenti Berlin'in Birinci Dün- ya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Almanya ile ortak hareket etmiş İslam dünyasından kimseler tarafından bir "hicret" ve toplanma yeri olarak belirlenmiş olmasının avantajını kullanıyordu. Örgüt- lenme konusunda tecrübeli İttihatçı liderlerin de orada bulunuyor olmaları önemliydi. Talat Paşa'nın himayesinde ve Şekip Arslan'ın

18 Bardakçı, *Enver*, 177-179.

19 Yamauchi, "The unromantic Exiles," 6. Yamauchi bu kısımda Radek'in Enver Paşa'ya dair intibalarını [Edward H.] Carr'dan aktarıyor.

20 Yamauchi, "The unromantic Exiles," 7.

başkanlığında Berlin’de bir *Şark Kulübü* (Oriental Club) kurulmuş ve faaliyetler bu kulüp üzerinden yürütülmeye başlanmıştı.²¹ Bir aşamadan sonra sanki Almanya’nın kalıcı bir merkez olması mümkün görünmediğinden, bütün planlar Bolşeviklerle iş birliğine ve Moskova’nın muhtemel “kalıcı” merkez olma ihtimaline göre yapılmış görünmektedir. Nitekim Enver Paşa’nın 1920 yılı ikinci yarısında geçeceği Moskova’da kurduğu ve ilk kongresini yaptığı İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adlı yapılanma bu hazırlıkların bir hasılası olarak değerlendirilebilir.²²

1.2 Enver Paşa’nın Berlin’den Moskova’ya Gitme Teşebbüsleri ve Gazeteci Karl von Wiegand ile Münasebeti

Enver Paşa Almanya’ya gittiğinden beri karayolu bağlantıları kapalı olduğundan, hava yoluyla ve Almanların desteğiyle Moskova’ya gitmeye çalışmıştır. Nitekim bunlardan ilki 8 Ekim 1919’da ikincisi 31 Aralık 1919’da üçüncüsü 23 Şubat 1920’de ve nihayet dördüncüsü 6 Nisan 1920’de olmak üzere en az dört kez uçakla Moskova’ya hareket etmiş ama bu yolculukların hepsi bir şekilde hedefe varılmadan akamete uğramıştır. Kiminde zorunlu iniş yapılmış, kiminde kalkıştan hemen sonra uçak düşmüş, en son denemede ise Riga’da (Letland) tutuklanıp aylarca hapiste kalan Enver Paşa, Almanların diplomatik girişimleri sonucu Berlin’e Temmuz ayı başında dönebilmiştir. Enver Paşa’nın Almanlar tarafından kurtarılmasında akıcı Almancası sayesinde oradaki yetkililere kendisini Alman vatandaşı gibi göstermeyi başarmasının etkili olduğu söylenir.²³ Enver Paşa’nın bu maceralı olduğu kadar son derece tehlikeli de olan Moskova uçuşlarıyla ilgili ilginç bir bilgi de Enver Paşa’nın gazeteci von Wiegand’a gönderdiği ve 25 Temmuz 1920’de *The Washington Times* gazetesinde yayımlanan ikinci

21 Bu faaliyetler kapsamında Berlin’de bulunan İslam dünyasından şu isimler sayılabilir: Tunus’tan Şeyh Salih Tunusî, Şeyh Cafer Hasan; Mısır’dan Abdülaziz Çavış, Abdülhamid Bey Said, Dr. Ahmed Fuad; Suriye’den Emir Şekip Arslan. Yine Talat Paşa’nın Hindistan’ın önde gelen Müslümanlarından Muhammed Ali ve Mirza ile bağlantıya geçtiği bilinmektedir. Bkz. Yamauchi, “The unromantic Exiles,” 16.

22 Bu konuda Fransız istihbarat raporları çerçevesinde kaleme alınmış bir çalışma için bkz. Zafer Toprak, “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)”, *Toplumsal Tarih* (Temmuz 1997): 6-13.

23 Enver Paşa bu seyahatlerini takma adlarla ve sahte kimliklerle yapmıştır. Örneğin bir seferinde (Ekim 1919) Türk Kızılayı delegesi olarak ve Mehmet Ali Sami ismiyle seyahat ederken diğer bir seferinde Alman Musevi komünisti “Bay Altman” adıyla yolculuk etmiştir. Bkz. Yamauchi, *Hoşnut olmamış Adam - Enver Paşa*, 23-24; Bar-İş, *Enver*, 182-187.

mektuba dair haber yazısında verilmiştir. Yazı, Enver Paşa'nın nisan ayı başında uçakla yaptığı son seyahate atıfla başlamaktadır:

Geçen nisan başlarında Moskova'ya giden bir uçakla Almanya'dan ayrıldığından beri kendisinden şimdiye kadar doğrudan haber alınmayan eski Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan dikkat çekici bir mektup aldım. Bu süre zarfında Sovyet liderleriyle önemli görüşmeler yapan Enver Paşa, İtilaf Devletleri'ne karşı yürütülen milliyetçi kampanyaya yön vermek için Türkiye'ye döndü.²⁴

Temmuz 1920 tarihli olarak gönderildiği iddia edilen mektubunda Enver Paşa, gazeteci dostu von Wiegand'a bu tehlikeli seyahatlerinden, gayet sıradan şeyler olarak hatta esprili bir şekilde bahsetmektedir:

Sevgili Bay von Wiegand,

Moskova'da bana bir telsiz mesajı gönderdiğinizi yeni öğrendim. Bana ulaşmadı. Nedenlerini ise size bir mektupta söyleyemem. Sınır devletlerinden Rusya'ya uçuşumda bana eşlik etme davetimi kabul etmediğiniz için pişmanlık duymamalısınız. Hatta koşulların gelmenize engel olmasından dolayı şanslı olduğunuzu söyleyeceğim. İki kez benzin stokumuz tükendiği için istemediğimiz bir yere inmeye zorlandık. İlk seferinde Danzig'in dış mahallelerine indik. İngilizlerin devriye gezdiği bu “özgür şehri” ziyaret etmek bana büyük bir zevk verdi. İkinci maceram ise, kim olduğumdan habersiz bir İngiliz'in muhtemelen beni ölümden kurtarmasıydı. Kismet! Moskova misyonum başarılı oldu.²⁵

Mektubun içeriği ve Enver Paşa tarafından kamuoyuna verilmek istenen mesajlar aşağıda ayrıca ele alınacaktır. Ancak bu mektuba ve Enver Paşa'nın başarılı olduğu iddia edilen seyahatine dair dikkat çekici birkaç husus aydınlatılmaya muhtaçtır. Bunlardan ilki, mektubun “Temmuz ayı içinde” herhangi bir gün (“dated merely july”) tarihli olarak Moskova'dan gönderilmiş olmasıdır. İkinci husus, Enver Paşa'nın “Moskova misyonum başarılı oldu.” ifadeleridir ki bu ifadeden 6 Nisan 1920'de çıktığı uçak seyahatinin, bilinenin aksine başarılı olduğu sonucu çıkmaktadır. Dikkat çeken üçüncü nokta ise Enver Paşa'nın Moskova'da yaptığı başarılı görüşmelerden sonra milliyetçi harekete yön vermek için Türkiye'ye gittiğinin belirtilmesidir. Bu açıklamalardan Enver Paşa'nın Moskova'ya Temmuz ayında vardığı sonucu çıkıyor ki bu bilgi mevcut literatürdeki bilgilerle ve dahası olgularla uyuşmamaktadır. Zira teyit-

²⁴ *The Washington Times*, 25 Temmuz 1920.

²⁵ *The Washington Times*, 25 Temmuz 1920.

li bilgiler bize Enver Paşa'nın Almanya'dan Ağustos ayı başında yola çıkarak karayolu, deniz yolu ve tren vasıtasıyla 15 Ağustos 1920'de Moskova'ya ulaştığını söylemektedir.²⁶ Öte yandan bu süreçte Türkiye'ye gelmesi gibi bir durum zaten söz konusu değildir. Öyle ise von Wiegand gerçekte olmamış şeyleri neden olmuş gibi yazmıştır? Bunun şöyle bir açıklaması olabilir: Bir taraftan Enver Paşa'nın Nisan 1920'de Berlin'den ayrılışından Temmuz 1920'de Almanya'ya geri dönüşüne kadarki süreçte yaşananları (belki de başarısızlığı denmelidir) perdelemek, diğer taraftan da Paşa'nın Moskova'ya ulaşmak için girişeceği yeni teşebbüsleri rahatça yapabilmesine imkân sağlamak. Çünkü Enver Paşa'nın Riga'dan bir operasyonla kaçırılmasından sonra resimleri, altlarında farklı isim de olsa Paris'e gönderilmiş ve gerçek kimliği anlaşılmıştı. Üstelik Avrupa gazetelerinde bu durum ifşa da edilmiştir.²⁷ Alman asıllı bir gazeteci olan Karl von Wiegand'ın Alman yetkililerle Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren sürdürdüğü ilişkileri ve Almanya hükümetinin Amerikalı bir gazeteci olmasına rağmen başından beri ona ayrıcalık göstermesi, "Enver Paşa misyonunda" Wiegand'ın da gazeteci olarak bir rol üstlenmiş olabileceğini akla getirmektedir. Kaldı ki aşağıda "Temmuz" 1920 tarihli ikinci mektubun ele alınacağı kısımda gösterileceği üzere Enver Paşa'nın mektubunun orijinalinde ne Moskova'ya ulaşmasından ne de Türkiye'ye gitmesinden bahsedilmektedir. Bunlar, yukarıda değinildiği üzere von Wiegand'ın belli bir maksatla Paşa'nın mektubuna gazetede yayımlaması esnasında eklediği şeylerdir. Enver Paşa o sırada yarıda kalan Moskova yolculuğundan geri dönmek zorunda kaldığı Almanya'da yıllardır görmediği eşi ve çocuklarıyla ilk defa buluşmanın mutluluğunu yaşamaktaydı.²⁸

Karl H. von Wiegand'ın kimliğini ve gazeteci olarak etkinliğini biraz açmamız, Enver Paşa'nın mektuplarının Amerikan basınında yayımlanmasının önemini anlamamız bakımından önemlidir. Almanya (Hessen) doğumlu olan von Wiegand küçük yaşta Amerika'da Kaliforniya'ya yerleşmiş ve kitapçılıkla başlayan iş hayatını gazetecilik mesleğine geçerek başka bir boyuta taşımıştır. 1911-1917 yılları arasında *United Press* için çalışan von Wiegand, 1917'de Amerika'nın en büyük basın gruplarından *Hearst Newspaper*'a transfer olmuştur. Von Wiegand'ın esas ünü Birinci

26 Bardakçı, *Enver*, 198; Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam - Enver Paşa*, 33.

27 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa. Makedonya'dan Orta Asya'ya 1914-1922*, 3 cilt, 16. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 3; 517.

28 Bardakçı, *Enver*, 192-197.

Dünya Savaşı sırasında uzun süre Almanya'daki tek Amerikalı gazeteci olmasından kaynaklanmıştır. Almanya'nın yönetici kesimiyle olan güçlü bağları ona Almanya vefiaht prensi Wilhelm'le 1914'te bir skandala yol açan ilk röportajı yapan gazeteci olma imkânını sağlamıştır. Bu ve benzeri röportajlar von Wiegand'ın gazeteci olarak Amerika'daki şöhretini ve konumunu sağlamlaştırılmıştır.²⁹ Bununla birlikte ABD'nin 1917'de Almanya'ya karşı İtilaf Devletleri safında savaşa girmesine kadar Almanya'nın Amerika'daki sesi olarak görülen von Wiegand'ın Alman yanlısı haberleri başta İngiltere olmak üzere Amerika'nın bazı kesimlerinde kendisine yönelik eleştirileri ve tepkileri artırmıştır. Savaş zamanı von Wiegand'ın Amerikalı bir gazeteci olarak Almanya yanlısı bir habercilik yapmasına ve Amerikan kamuoyunu Almanya lehine yönlendirmesine karşı gösterilen tepkilere tipik bir örnek olarak bir Yeni Zelanda gazetesinin İngiltere'de yayın yapan *Daily Mail* gazetesinden alıntılıdığı yazıyı verebiliriz. "Germen Tetikçisi [Teutonic Gunning]" başlığını taşıyan makale, o sırada Berlin'de henüz *United Press*'e bağlı *New York World* gazetesinin özel muhabirliğini yapan von Wiegand'ın Alman yanlısı gazeteciliğine göndermelerle doludur. Özellikle bir Prusya soyluluğu alameti olan "von" unvanından hareketle 45 yaşındaki Wiegand'ın kendi iddiasının aksine Amerika'da değil Almanya'da doğduğu, depremde yıkılana kadar San Francisco'da küçük bir kitapçı dükkânı işlettiği aktarılan yazıda, Almancasının kusursuzluğuna ve İngilizcesinin de Amerikan aksanlı olmasına vurgu yapılmıştır.³⁰

2. ENVER PAŞA'NIN AMERİKAN KAMUOYUNA YÖNELİK "ŞUBAT 1920" TARİHLİ BİRİNCİ MEKTUBU VE AMERİKAN BASININDAKİ YANSIMALARI

The Washington Times gazetesinin 3 Mart 1920 tarihli akşam baskısının manşeti büyük harfler ve puntolarla "Türkler Avrupa'yı Kutsal Savaşla Tehdit Ediyorlar [TURKS THREATEN HOLY WAR IN EUROPE]" diye atılmıştı. Ardından gazete yine büyük harflerle

29 Von Wiegand'ın önemli gazetecilik faaliyetleri hakkında bkz. Norman Domeier, "Wiegand, Karl Henry von", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2018-04-17. DOI: 10.15463/ie1418.11243.

30 İlgili yazı için bkz. *Mataura Ensign*, 11 January 1917.

alt başlık olarak “Enver Paşa Müttefikleri Uyarıyor” ifadelerine yer verdikten sonra “Eğer Avrupa Yolunu Şaşırırsa Müslümanlar Hıristiyanları Katledecektir” ifadelerine Enver Paşa’nın ağzından yer veriyordu. Karl H. von Wiegand’ın (Berlin, 2 Mart) haber yazısına giriş mahiyetindeki son ifadelerden ilki “İstanbul Ödülü”, ikincisi ise “Bir Türkün Kalbi Attığı Müddetçe Milletın Var Olacağını İddia Ediyor” gibi alt başlıkları içermektedir.

Von Wiegand yazısına Enver Paşa’nın kendisine gönderdiği mektuptan yaptığı şu alıntıyla başlıyor: “Şayet Müslümanlığın merkezi ve Türk milletinin 500 yıllık başkenti olan İstanbul gasp edilir, ulusu parçalanır ve büyük güçler onu kendi kaderini tayin etme hakkından mahrum bırakırlarsa Türkler İslâm dünyasını ateşe verir ve Doğu’da barış olmaz.”

Yazar ardından “Türkiye’nin milli kahramanı ve Doğu’nun belki de en romantik figürü Enver Paşa’nın gizli inzivasından bana yazdığı bir tehdit bu” diyerek kısaca Enver Paşa’yı tanıtıcı birkaç cümle kurduktan sonra onun şimdi nerede ve ne yaptığıyla ilgili son duyumları şöyle aktarıyor: “Enver, Kafkasya’da 70.000 askerinin başındadır; başka haberlere göre Kürdistan kralı yapıldığı bildirilirken yine diğer bazı haberlerde onun Türkistan’da olduğu ve Hindistan’a karşı Lenin ile birlikte çalıştığı söyleniyor.”

“[Enver’in] Kaldığı Yer Bir Sır” iç başlığı altında mektubun ne surette kendisine ulaştığıyla ilgili bazı bilgiler verdikten sonra von Wiegand, içeriğe dair kendi belirlediği kısa başlıklar altında hemen hemen hiçbir yorum yapmadan mektuptan önemli gördüğü kısımları yazısında aktarmaktadır. Burada yöntem olarak önce Enver Paşa’nın mektubunun *The Washington Times*’a yansıyan kısımları verilecek ve ardından Enver Paşa’nın mektubunun Almanca versiyonu esas alınarak gazete yazısına girmeyen yahut girmişse de farklı yansıyan kısımları aktarılacaktır. Bunlardan sonra da gazetenin aynı günkü sayısında gazete editöryasının Enver Paşa’nın iddialarına verdiği “resmi” cevaba değinilecektir. *The Washington Times* gazetesinde Karl von Wiegand imzasıyla yayımlanan mektubun Türkçe tercümesi şu şekildedir:

Almanca tercümesiyle birlikte gelen Türkçe yazılmış mektupta, kaynağın gizli tutulması şartı koşulmuştur. Mektubun otantikliği hususu Enver’in yakın ilişkide olduğu kimselere soruldu ve onlar da bunu teyit ettiler. Mektup şu şekildedir:

‘Bu mektubu yazmamın nedeni, ülkeme düşmanları tarafından dikte edilecek olan barışın yaklaştığına dair birçok söylentidir. İngiltere

ve Fransa'nın benim ülkeme yönelik nasıl bir politika izlediklerini, Türkiye'de kendilerine nasıl bir hedef belirlediklerini bilmiyorum.

İstanbul'un elimizden alınacağı, Türk milletinin parçalanıp paylaşılacağı, böylece Türkiye'nin milletler ailesinde bağımsız bir devlet olarak varlığının sona ereceği söyleniyor.

Yaklaşık bin yıldır Yakın Doğu'nun tek iyi limanı olan ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu İzmir, çoktan Yunanlılara teslim edilmiş durumdadır. Fransızlar Kilikya'yı işgal etmiş ve dağları aşarak Maraş'a gelmiş, Ermenileri silahlandırmış, nifak çıkarmış ve düşmanlık yaratmış; böylece toprak talanına girişmiş ve Türkiye'nin nihai olarak dağılmasına yol açmayı ummuştur.

Türkler Savaşacaktır.

Doğrusu, size söylüyorum! Bir Türk kalbi ülkesi için atmaya devam ettikçe, Türk milleti asla yok olmayacaktır. Öyle ki namazlarda başını kutsal topraklar yönünde secdeye koyan sadık Müslümanlar uzak Moskova'dan Zambezia'ya ve Java'dan Afrika'nın Atlantik kıyılarına kadar olan yerlerde var olduğu sürece de (Türk milleti) yok olmayacaktır.

Memleketimi parçalamaya çalışan devlet adamları, Türk milletinin bütün Müslüman âleminin milli hasretlerinin timsali olduğunu unuttuyorlar. Osmanlı milletinin nüfusu yalnızca 25.000.000, ama surların çevrelediği İstanbul tüm müminlerin hükümdarı, peygamberin halefi, tüm dünyadaki üç yüz milyon müminin düşüncelerini ve ruhlarını yöneten padişahı barındırıyor.

Türkler Her Yerde

Türk dili Sibirya'ya kadar her yerde net şekilde duyuluyor. Kuzey Buz Denizi kıyısındaki Moğol anne, gezgin Kırgızlar ve Yakutlar, mavi Boğaz'daki saraylarda duyulan şarkıların/ninnilerin aynısını çocuklarına söylüyorlar.

Savaştan önce eğitilmiş bir Osmanlı, Taşkent ve Kazan'daki Türk gazetelerini nasıl bir şevkle okuyorduysa, Kuzey Afrika'nın Atlas Dağları'ndaki veya Aden Çölü'ndeki Arap atasözlerini, yabancı boyunduruğu altındaacı çeken dindaşlarının mesajlarını da aynı şevkle okuyordu.

Versailles, Paris ve Londra'nın bilgeleri tarihi unuttular mı? Bilmiyorlar mı ki Müslümanlar kendi anayurdu sınırları içinde yabancı bir devlete asla uysalca müsamaha göstermediler. Selahaddin komutasındaki Türk birlikleri Haçlıları yendi ve en sonunda Arslan Yürekli Richard'ı ülkelerinin dışına sürdü.”

Von Wiegand'ın Enver Paşa'nın mektubunu aktardığı yazının devamı gazetenin ikinci sayfasından yine büyük harflerle, ama biraz farklı bir başlıkla verilmektedir: “Türkler Kutsal Savaş/Cihat

Açmakla Tehdit Ediyor.” Von Wiegand ardından ilk sayfadaki formatta mektubu aktarmaya devam etmiştir:

“Enver Paşa Uyarıyor ve Yardım İçin [Amerika] Birleşik Devletleri’nden Ricada Bulunuyor”

O özgürlük ve bağımsızlık içgüdüğü/dürtüsü, yabancı boyunduruklardan kurtulmak için her şeyi, hatta hayatın kendisini bile vermeye yönelik o fedakâr istek, halkımın içinde hâlâ yaşıyor ve yüzyıllar boyunca olduğu gibi yaşamaya devam edecek.

Wilson İlkelerini İstiyor

Büyük devlet başkanınız, asil bir ideal olan tüm halklar için kendi kaderini tayin hakkı temel ilkesini dünyaya ilan etti. Biz Türkler başka bir şey istemiyoruz. Dünya Savaşı’na emperyalist amaçlarla girmedik. Bize dayatılan nefret dolu kapitülasyonları üzerimizden atmak istedik. Biz sadece kendi evimizin efendisi olmak istedik. Asırlardır bizim olan memlekette yaşamak istiyoruz. Şayet her milletin sahip olma iddiasında bulunduğu bu hakkı elimizden alırsanız Türkiye’de barış olmayacağı gibi bütün İslam âleminde de barış olmaz. Yine de her şeye rağmen, İngiltere ve Fransa’nın kullanışlı araçlarıyla veya aç kadın ve çocukların meydana getirdiği mecburiyetler altında yürekleri kanayan dostlarımız tarafından birçok barış antlaşması imzalanabilir. Ancak biz haklarımız ve özgürlüklerimiz için gerekirse yüz yıl boyunca savaşacağız.

İngiliz İnancı.

İngiltere on yıllardır Çanakkale Boğazı ve Konstantinopolis’e açgözlü elini uzatıyordu. [Oysa İngiltere] Böyle bir toprak hırsızlığının Amerikan adalet anlayışını alt üst edeceğini biliyordu. Çünkü Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkiler her zaman sıcak olmuştur.

Amerikan okulları Doğu’nun birçok devlet adamının eğitim membaı olmuştur ve Robert Koleji’nin ünü uzak diyarlara kadar yayılmıştır. Amerikalılar ve İngiltere’deki hakşinas unsurlar kazanılmalı ve Türkler, Çanakkale Boğazı ve İstanbul’u kontrol etmeye layık görülmemeli idiler.

Tıpkı Belçika’daki Alman mezalimine ilişkin raporların İngiltere’nin propagandasının bir parçası haline getirilmesi gibi “Ermeni katliamları” da bu taktiklerin bir parçasıydı. Sözde Alman barbarlıklarından bazılarının fena halde abartıldığı ve diğerlerinin tamamen uydurulmuş olduğu ortaya çıktıkça dünya ikincisinden [Ermenilere yönelik olanından] şüphelenmeye başlayacaktır. Dünya bir gün sözde “Ermeni katliamları”nın gerçek yüzünü de öğrenecektir.

Abartılı Cinayetler.

Türklerin de tamamen suçsuz olduğunu iddia etmiyorum. Ancak bir şey şimdiden netleşti. O da gazete sütunlarında bildirilen tüm Ermeni katliamları kurbanlarının toplamı birkaç milyona vardırırlarken, altı Ermeni vilayetindeki Ortodoks ve Süryaniler de dâhil olmak üzere toplam Hıristiyan sayısı ancak bir buçuk milyon kadardır.

Katliamlar hakkında yazılan her şey doğru olsaydı, bugün bir tek Ermeni Hristiyan kalmamış olurdu. Oysa hâlihazırda Müslümanlarla birlikte bir Ermeni cumhuriyeti yaratmaya yetecek kadarı kaldı. Bu cumhuriyetin bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye oldu ve bu durum 1918'de muzaffer birliklerimiz Bakü'nün önlerinde iken gerçekleşti. Dolayısıyla halkın kendi kaderini belirleme ve yönünü çizme talebi konusunda [Türkiye de] aynı saygıyı ve tanınmayı hak etmektedir. Bunun için de sonuna kadar mücadele edecektir. Bunu reddeden her barış yalnızca bir ateşkes olabilir.

İstanbul, Küçük Asya ve Çanakkale Boğazı Türkiye'ye, ama sadece ona aittir. Türkiye bütün İslam dünyasının savunucusu ve hamisidir. Şayet halifenin mukaddes şahsının başkentindeki hürriyet ve istiklâlini sınırlarsanız yeni bir savaşın fitilini ateşlemiş olursunuz. Türkiye Moskova ile ittifak kurar ve Asya ırklarının/halklarının uykuda olan gücünü uyandırırsa İngiltere'nin başına bela olacaktır.

Türkiye ve Türk halkı için hiçbir ses yükselmedi. Türkiye, Versailles'ın, Paris'in ve Londra'nın bilge adamlarının karşısında avukatsız duruyor. Sesi kamuoyu tarafından duyulamaz durumda. İstanbul'u dışarıya bağlayan kablolar ve teller İngilizlerin ve Fransızların ellerinde. Oradan ancak onların görüşlerine uygun haberler dışarı çıkabilir. Başkalarının Türk milletine yönelik emperyalist amaçları doğrultusundaki toprak talanına ve sömürüsüne karşı Türkiye ile Amerika arasındaki geleneksel dostluğa sesleniyorum. Türkler barış anlamına gelen bir barış istiyorlar, onlar için yeni bir savaş ilanı demek olan barışı değil.

Şayet özgürlük, bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme hakkı bizden esirgenir, İstanbul ve Çanakkale Boğazları elimizden alınırsa yaşadığım sürece çalışır ve savaşırım. Sadece ben değil yüzbinlerce diğer Müslüman da!

Von Wiegand, mektupta dile getirilen hususlarla ilgili herhangi bir yorum yapmadan yazısını bitirmişse de yazısının sonuna, muhtemelen gazete idaresince, parantez içinde "Bu konudaki başyazıya bakınız" şeklinde bir ibare eklenmiştir.

2.1. "Şubat 1920 Tarihli Mektubun Orijinalinde Neler Var?"

Enver Paşa'nın von Wiegand'a gönderdiği mektubun Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Almanca nüshası altı daktilo sayfası

uzunluğunda olup mektubun başında tarih olarak “Anfang Februar 1920 [1920 Şubat Başı]” ibaresi, sonunda da Latin harfleriyle “Enver” imzası yer almaktadır.³¹ Von Wiegand’ın yazısında belirttiği üzere mektup Türkçe aslı ve Almanca tercümesi olarak iki nüsha halinde kendisine ulaştırılmıştır. Bizim burada kullandığımız mektubun Almanca nüshası/kopyası Türk Tarih Kurumu Arşivi’nde olup Türkçe ve Almanca olarak iki nüsha halinde hazırlandığı söylenen mektubun orijinali olabilir. Zira Karl von Wiegand’ın Amerika’daki terekesinde bu mektup yer almamaktadır. Enver Paşa yayımlandıktan sonra mektubun orijinalini von Wiegand’dan geri almış olabileceği gibi, üzerinde kırmızı harflerle yer alan “Copie!” ifadesinden belgenin birkaç nüsha olarak hazırlandığı sonucu da çıkartılabilir. Mektubun Almanca nüshası ile gazetede ki İngilizce yazıyı karşılaştırdığımızda, yazıda kullanılan kısımların mektubun Almancasıyla bir yer hariç birebir aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla von Wiegand gazetede ki yazısını mektubun Almancasını esas alarak yazmış olmalıdır. Gazete yazısında mektuptakinden farklı verilen kısım ise Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerdeki Ermeni nüfusa dair olandır. Von Wiegand yazısında Enver Paşa’nın kaleminden Ermeni nüfusunu 1,5 milyon verirken, mektubunda Enver Paşa bunu “Ortodoks Hıristiyanlar ve Süryaniler de dâhil altı Ermeni vilayetindeki toplam nüfus bir milyonu bile bulmuyor.” şeklinde ifade etmektedir. Geri kalan hususları ise von Wiegand, Enver Paşa’nın ifadelerine hiçbir yorum katmaksızın birebir aktarmıştır.

Bu ön bilgilerden sonra gazetede yayımlanan hali ile mektubun Almanca orijinalini karşılaştırmaya başlayabiliriz. Enver Paşa mektubuna, görüşlerini açıklamak için gazeteci von Wiegand’ı neden tercih ettiğini belirten ifadelerle başlamıştır:

Sevgili Bay von Wiegand! İki sebepten dolayı bugün size başvuruyorum. Siz Amerikalısınız. Yani Merkez Güçlerine karşı savaşa yönünde karar alan bir milletin vatandaşıdır. O milletin devlet başkanı galipler ve mağluplar için öyle bir barış politikası sözü verdi ki bununla adalet, milletlerin kendi kaderini belirleme hakkı, politik ve ekonomik çıkarların eşitliği gibi konular ideal bir temele dayanıyordu. İkincisi siz tüm Amerikan basınının Avrupa’daki en önemli temsilcisisiniz.³²

31 Türk Tarih Kurumu Arşivi, *Enver Paşa Koleksiyonu* (EP), Kutu No: 21, Gömlek No: 37, Adet: 6. TTK Arşivi’ndeki bu mektubu benimle paylaşan tarihçi meslektaşım sevgili Yusuf Ziya Altıntaş’a çok teşekkür ederim.

32 Enver Paşa, *1920 Şubat Başı Mektubu*, s. 1. Enver Paşa’nın mektubuna atıflar buradan sonra yalnızca Enver Paşa, *Şubat Mektubu* ve mektubun sayfa sayısının verilmesi şeklinde yapılacaktır.

Enver Paşa bu giriş cümlelerinden sonra mektubu yazmasının sebebini “Barışa dair ortalıkta dolaşan her türden söylentiler olup buna göre [Türkiye’nin] düşmanları ülkeme bu barışı dikte ettireceklermiş.” şeklinde açıklıyor ve devamında Türkiye’nin düşmanları olarak İngiltere ve Fransa’yı işaret ediyor: “İngiltere ve Fransa’nın ülkeme karşı hangi politikayı takip edeceklerini ve Türkiye’de hangi hedefi takip ettiklerini hâlâ bilmiyorum. İstanbul’un Türkiye’den alınması, Türkiye’nin bölünmesi ve devletler ailesinin bağımsız bir üyesi olarak varlığının sona ermesi gerektiği söyleniyor.” Paşa bu planın uygulamaya geçirilmesinin kanıtı olarak İzmir’in işgalini ve Fransızların Ermenilerle birlikte Kilikya bölgesini işgal edip Maraş ve Antep yönünde ilerlemelerine işaret ediyor.³³ Enver Paşa, Türk İmparatorluğu’nun parçalanması ihtimaline karşı her bir Türk’ün direneceğini belirttiğinden sonra dünyadaki Müslümanların Türklere karşı olan bu tutuma duyarsız kalmayacaklarını vurgulama ihtiyacı duyuyor. Bu anlamda Kuzey’den Güney’e (Moskova’dan Afrika kıtasında Hint Okyanusu’na akan Zambezia Nehri’ne) ve Doğu’dan Batı’ya (bugünkü Endonezya’nın Java adasından Afrika’nın doğu sahillerine) kadar birer hat çekerek İslam dünyasının tamamını kapsayan bir desteğe işaret ediyor.³⁴

Enver Paşa, ülkesini parçalamaya çalışan devlet adamlarına Türkiye’nin sadece 25 milyon nüfuslu Türkiye topraklarından ibaret olmadığını ve başındaki halife sayesinde dünyadaki 300 milyonluk Müslüman kitleyi yönlendirme kapasitesine sahip olduğunu hatırlatma ihtiyacı duyarak dolaylı bir tehditte bulunuyor. Paşa, sadece Müslümanlığa vurgu yapmakla kalmıyor, Türk dünyasındaki kültürel birliğe değinme ihtiyacını da duyuyor. Hemen ardından İslam dünyasıyla olan kuvvetli kültürel bağlara, ortak kadere ve duygudaşlığa vurgu yapmayı da ihmal etmiyor.³⁵

Enver Paşa Batılı devlet adamlarına tehditkâr bir üslupla seslenerek “Tarihi unuttular mı?” diye soruyor ve ardından tarihi Haçlı seferlerini işaretlerle Selahaddin Eyyubi’nin Türk askerleri komutasındaki galibiyetini ve Arslan Yürekli Richard’ın yaşadığı mağlubiyeti hatırlatıyor.³⁶ Enver Paşa bu noktada tehdit aşamasından teklif ve uzlaşma safhasına geçiyor ve ABD başkanı Woodrow Wilson’ın henüz savaş devam ederken dünyaya ilan ettiği “halkların kendi

33 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 1.

34 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 2.

35 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 2.

36 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 3.

kaderini tayin etme hakkı” idealine doğrudan göndermede bulunarak Türkiye’nin ve Türk halkının “çok fazla bir şey istemediğini” ifade ettikten sonra, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na giriş sebebine de değinerek sonu yine tehditle biten şu cümleleri kuruyor: “Her halkın hakkı olan bu hakkı bizden alırsanız Türkiye ve tüm İslam dünyası için barış mümkün olmaz.”³⁷

Enver Paşa konuyu İngiltere ve Fransa’nın dikte etmesi sonucu Türkiye ile yapılması muhtemel barış antlaşmasına getirerek bunun kabul edilemez olduğunu söylüyor ve ardından da İngiltere’nin Türkiye’ye, bilhassa da Boğazlara yönelik on yıllardan beri devam eden emperyalist emelleriyle Amerikan adalet anlayışı arasındaki çelişkiye vurgu yapıyor. İşte bu noktada İngilizlerin Amerikalıları yanlış yönlendirdiklerini ve İstanbul’la Boğazların Türklerden alınması yönünde propaganda yoluyla kamuoyu oluşturma çabası içinde olduklarını söyleyen Enver Paşa, Türkiye ile Amerika arasında geçmişten gelen iyi ilişkilere bir örnek olarak İstanbul’da faaliyet gösteren Robert Koleji’ni gösteriyor. Konuyu burada Ermeni meselesine getiren Enver Paşa, Türklerin Ermenilere yönelik katliam yaptıkları propagandasının, İngiltere’nin esas amacı olan İstanbul ve Boğazlar planının bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ediyor ve belki de ilk ve son defa olarak Ermeni meselesi ile ilgili görüşlerini bu mektupla ve Amerikan gazetesi aracılığıyla Amerika ve dünya kamuoyuna açıklamış oluyordu.³⁸

Mektubun sonunda doğrudan von Wiegand’ın şahsına seslenen ve ondan görüşlerini Amerikan kamuoyuna duyurmasını rica eden

37 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 3

38 Murat Bardakçı Talat Paşa’nın Berlin’de bir Ermeni tarafından katledilmesi üzerine *Liva el-Islam* dergisinde 15 Haziran 1921’de çıkan yazının Enver Paşa’nın Ermeni meselesine değindiği tek yazı olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Bardakçı, *Enver*, 238. *Liva el-Islam* dergisinde çıkan “Talat Paşa ve Katli” başlıklı ve (A) imzalı yazıda gerçekten de Ermeni meselesine, bilhassa da Talat Paşa’nın bu meselenin tehcir yoluyla çözümünü konusunda gösterdiği hassasiyet bağlamında değiniliyor: “(...) Ermenilerin daha emin muntıkalara nakli karargir olduğu zaman, bunun icrasını belki askerler icâb-ı askeriye dolayısıyla şiddetle tatbik ederler diye nakil keyfiyetini Dahiliye Nezaretine eline almış idi.” Berlin’de yayımlanan *Liva el-Islam* dergisinde çıkan bu yazının Latin harflerine aktarılmış tam metni için bkz. Selçuk Gürsoy, “İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Yayın Organı Liva El-Islam Dergisi” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), 115-117. Ayrıca tezin kitaplaşmış hali için bkz. Selçuk Gürsoy, *Enver Paşa’nın Sürgünü/İhtilalci İslam Birliği ve Liva el-Islam Dergisi* (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2007). Enver Paşa’nın *Liva el-Islam* dergisindekiler de dâhil kamuoyuna hitaben yaptığı sözlü ve yazılı açıklamaları içeren bir çalışma için bkz. Yusuf Gedikli, *Enver Paşa. Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları* (İstanbul: Milyenium Yayınları, 2018).

Enver Paşa, son cümlelerinde de mücadeleden ve Türklerin Müslümanlarla birlikte savaşağından söz ediyor:

Sevgili Bay Wiegand! Siz Amerikan basınının temsilcisi bir gazeteci olarak dünya kamuoyu üzerinde etkili oluyor ve bunu anayasal kurumlara uygun şekilde ülkenizin ve halkınızın kaderini şekillendirerek yapıyorsunuz. Bu özelliğıyle Amerikan basını aynı zamanda dünyanın yargıcı konumundadır. Lütfen görüşlerimi Amerikan halkıyla paylaşınız. [...] Şayet özgürlüğümüz, bağımsızlığımız ve kendi kaderimizi tayin etme hakkımız bizden alınır, İstanbul ve Çanakkale bizden gasp edilmek istenirse yaşadığım müddetçe ben savaşağıım. Üstelik bu konuda ben yalnız değilim, diğer yüzbinlerce Müslüman da savaşağıacaktır. Sevgili Bay von Wiegand! Şimdiden adalet uğruna ve büyük bir halkın kaderi için [yapacağınız] girişimlere teşekkür ederim. Beraber geçirilen nice saatlerin anısına çok selamlarımla.³⁹

Von Wiegand mektupta Enver Paşa'nın doğrudan kendisine hitap ettiği ve tanışıklıklarına vurgu yapan "ortak geçirilen vakitler" ifadesini yazısına almamıştır. Böylece von Wiegand hem "tarafsız" gazetecilik yaklaşımını sergilemiş oluyor hem de kendisini geriplanda tutarak Enver Paşa'nın Amerikan kamuoyuna doğrudan hitap etmesine imkân sağlamış oluyordu. Fakat aşağıda da görüleceğı üzere yazısını manşetten veren *The Washington Times* gazetesi kendisiyle aynı görüşte değildi. Nitekim Enver Paşa'nın bu çağrısını etkisiz hale getirmek için çok sert ve açıktan cephe alan bir cevap yazacaktı.

Enver Paşa'nın şubat ayında adeta *feryat figan* dikkat çekmeye çalıştığı felaket, önce 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde San Remo'da toplanan müttefikler konferansında ardından da 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti delegelerinin imzalamak zorunda kaldıkları *Sèvres Barış Antlaşması* ile gelip çatacaktı. Enver Paşa'nın Türkiye'ye dair hazırlanan barış antlaşmasına hakkındaki "duyumları" *Sèvres Antlaşması* ile neredeyse aynen kâğıda dökülmüştür.

2.2. *The Washington Times*'in Enver Paşa'nın Mektubuna Tepkisi

Enver Paşa'nın mektubunda dile getirdiğı hususlara dair *The Washington Times* gazetesi kurumsal olarak bir cevap verme mecburiyeti ve von Wiegand ile yazısında aktardığı hususlarla ilgili net bir karşı tavrı koyma ihtiyacı duymuştur. Bu cevaba geçmeden önce mektubun yayımlandığı günkü gazete sayısında Enver Paşa

39 Enver Paşa, *Şubat Mektubu*, s. 6.

ve Türkiye ile ilgili dikkat çeken bazı haberlere değinmek gerekir. Von Wiegand'ın yazısında Enver Paşa'nın nerede olduğu bir sır olarak belirtilirken gazetenin ilk sayfasında küçük bir çerçevede Londra'dan bildirilen bir haberde Enver Paşa'nın o sırada Berlin'de olduğu yazılıyordu: "Berlin'den gönderilen bir habere göre Türkiye'nin eski Harbiye Nazırı ve Jön Türklerin lideri Enver Paşa geçen hafta boyunca takma bir isim altında Berlin'de bulunuyordu. Öyle sanılıyor ki Jön Türklere sempati uyandırmak arzusunadır." Gazetenin ikinci sayfasında ise bu defa Paris kaynaklı bir başka haber şu üst başlıkla verilmiştir: "İngiltere, Türkiye'nin Petrol Sahalarına Göz Dikiyor". Haberde alt başlık olarak ise "İmparatorluğu Parçalama Hareketi Zengin Toprakları Kontrol Etme Çabası Olarak Görülüyor" ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁰ Bilhassa Enver Paşa'nın yeri ile ilgili haberin tesadüfen konulmadığı düşünülebilir. Bunun da ötesinde Berlin'deki İngiliz temsilcileriyle şubat ayı sonlarında yapılan müzakereler olumsuz neticelenince, İngiliz istihbaratı Enver Paşa'nın yerini basınla paylaşma ihtiyacı da duymuş olabilir.⁴¹

Enver Paşa'nın mektubunda dile getirdiği hususlara dair *The Washington Times* gazetesinin kurumsal cevabı oldukça sert görünmektedir. Öyle ki bu imzasız cevabi yazıda gazete kendisini Hıristiyan/Batı hassasiyetlerini merkeze alan, Ermenilerin savunuculuğunu en ileri noktaya taşıyan ve de Türk ve Müslüman karşıtlığı, hatta düşmanlığı konusunda şüpheye yer bırakmayan bir noktada konumlandırmıştır. Gazete, Enver Paşa'nın mektubundaki Batı'ya karşı dile getirilen *İttihad-ı İslamcı* tehditkâr ifadeler için "...adeta Abdülhamid'in kendisinden yahut Şeyhülislam'dan çıkmış açık ve otoriter bir meydan okumadır" diyerek meseleyi okuyucusunun zihninde hem dinî bir zemine çekiyor hem de aslında bu ifadelerin İslamcı uygulamalarıyla özdeşleşmiş Abdülhamid'e karşı isyan etmiş Enver Paşa gibi seküler kabul edilen birinden çıkmış olmasına dikkat çekerek şaşırılmış bir görüntü de veriyordu.

⁴⁰ *The Washington Times*, 3 Mart 1920.

⁴¹ Aynı günlük gazetede hem de Enver Paşa'nın mektubunun büyük puntolarla verilen "Kutsal Savaş" tehdidi manşetinin hemen üstünde yer alan ilginç bir haber daha göze çarpmaktadır: "Başkan Wilson altı aydan beri ilk defa Beyaz Saray'dan bir otomobil gezisi için dışarı çıktı". Bu tesadüf ilginçtir, zira savaştan yenilgiyle ayrılan milletlerin son ümidi olan Başkan Wilson, Avrupa'dan döndükten sonra fikir babası olarak görüldüğü Milletler Cemiyeti'ne Amerikan seçmeninin desteğini sağlamak için çıktığı gezide geçirdiği ağır rahatsızlık nedeniyle altı aydır evinden dışarı çıkamamıştı. Bkz. *The Washington Times*, 3 Mart 1920.

Enver Paşa'ya ve yayımlanan mektubuna karşı kaleme alınan yazıda sadece şaşkınlık değil bir kızgınlık ve öfke de fark edilmektedir. Öyle ki bu kızgınlıkla olsa gerek yazının bazı kısımları vurguyu artırmak için gazete tarafından büyük harflerle basılmıştır. Aslında gazetenin yazısındaki kızgınlık sadece Türklere değildir. Burada İngiltere'ye, Fransa'ya ve en sonunda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'a da yöneltilen bir kızgınlık söz konusudur. Zira gazeteye göre Ermenilerin savaşta, bilhassa Doğu Cephesi'nde, İtilaf Devletleri lehine yaptıkları onca faydalı faaliyetlere ve bunun karşılığında verilen sözlere rağmen *Büyük Ermenistan*'dan vazgeçilerek Ermenilere ihanet edilmektedir. Enver Paşa'nın mektubunda Ermeni meselesinden bahsederken bu son konuya, yani Ermenilerin Doğu Cephesi'nde İtilaf Devletleri'ne olan desteğine değinmemiş olmasına rağmen -ki Ermeni tehcirinin Türk hükümeti nezdindeki temel gerekçesi Anadolu'daki Ermenilerin Ruslarla birleşme ve iş birliği tehlikesiydi- *The Washington Times* bu iş birliğini de açıkça yazmıştır. O sırada Amerika'daki Türk(iye) algısını yansıtmaya ve iyi anlaşılması bakımından numune niteliğindeki "İstanbul ve Üstü Örtülen Ermenistan Suçu. Barış Antlaşması Adı Altında Gizli Diplomasi Utancının Zirvesi: Antlaşmayı Tümden Reddetmeliyiz" başlıklı bu yazının tamamı önemine binaen makalenin EKLER kısmında (EK 3 ve EK3 A) olduğu gibi aktarılmıştır.

3. "TEMMUZ 1920" TARİHLİ İKİNCİ MEKTUP: MEKTUBUN *THE WASHINGTON TIMES*'TA YAYIMLANMASI VE ORJİNALIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

Enver Paşa'nın "Temmuz" (1920) tarihli ve "Moskova'dan" yazıldığı iddia edilen mektubunda verilen zaman ve yer konusundaki şüphelere yönelik değerlendirmeleri yukarıda yapmış ve mektubun o süreçte Moskova'dan yazılmış olmasının mümkün olmadığını söylemiştik. Bunun o sırada İtilaf Devletleri tarafından hâlâ aranan Enver Paşa'yı korumak için bir nevi "karartma" ve "hedef saptırma" amacıyla von Wiegand tarafından bilerek yapılmış olması gerektiğine de değinmiştik. Yine bu ikinci mektubun Enver Paşa tarafından yazılmış orijinal nüshasının da Almanca olup bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde Kaliforniya eyaletindeki Stanford Üniversitesi bünyesinde yer alan Hoover Enstitüsü'nün *Von*

Wiegand (Karl H.) Papers koleksiyonunda bulunduğu giriş kısmında belirtilmişti.⁴² Enver Paşa'nın birinci mektubunun değerlendirilmesindeki yöntem bu mektupta da uygulanacaktır. Yani önce mektubun von Wiegand tarafından gazetede yayımlanmış hali verilecek ve ardından da mektubun Almanca orijinaliyle bir karşılaştırma yapılacaktır.

Mektuptaki mesajlar Enver Paşa'nın "Doğu'daki duruma dair gelişmelerle ilgili görüşlerimi sormuşsunuz." sözleriyle başladığından bunu bir gazete röportajı gibi de okuyabiliriz. Birincisi gibi ikinci mektubun da aynı yazar tarafından yine *The Washington Times* gazetesinde yayımlanmasını, gazetenin Enver Paşa'nın ilk mektubuna verdiği sert cevaba Paşa'nın bir cevabı olarak görmek de mümkündür. Nitekim *The Washington Times* Mart ayındaki cevabi yazıda "Türkiye'nin millî kahramanı Enver Paşa'nın 'İslam dünyasını ateşe verme' tehdidi boş bir tehdittir" demişti. İkinci mektubunda Paşa, buna "Sanıyorum Mart ayında size Türklerin Doğu'yu ateşe vereceğini yazmıştım. Bu bir blöf de değildi, boş yere övünme de değildi" diyerek cevap vermeyi gerekli görmüştür. Aşağıda görüleceği üzere Enver Paşa'nın mesajlarının ve tehditlerinin merkezinde yine İngiltere vardır. Fakat bu defa Enver Paşa, ilk mektuptaki tehditlerin tüm Hıristiyan dünyasına yönelik gibi algılanmasına bir düzeltme yapma ihtiyacı duymuş görünmektedir: "Bu, İslam dünyasının Hıristiyan dünyasına karşı bir savaş değildir; bu, öyle bir savaş ki Müslümanlar bununla kendilerini ve ülkelerini İngilizlerden kurtarmaya çalışıyorlar. Tıpkı sizin, ülkeniz Amerika'yı yüz yıl önce İngiliz boyunduruğundan kurtardığınız

42 Enver Paşa'nın Temmuz 1920 tarihli mektubu için bkz. Hoover Institution Library & Archives, Stanford University, Von Wiegand (Karl H.) Papers, Collection Number: 75092 8M 49/50, Box No: 11. Von Wiegand'ın evrakında Enver Paşa'ya ait belgelerin olduğu klasörde Enver Paşa'nın iki mektubu yer almaktadır. Bunlar: Temmuz 1920 tarihli ve *The Washington Times* gazetesinde von Wiegand tarafından yayımlanan mektubun 4,5 daktilo sayfası uzunluğundaki Almanca orijinali yanında 18 Ağustos 1920 tarihli ve Moskova'dan gönderilen Enver Paşa'nın el yazısıyla kaleme alınmış kısa bir mektuptur. Bu iki mektubun yanında Enver Paşa'nın "Temmuz Mektubu"nun, üzerinde düzeltmeler olan İngilizce tercümesi; İzmit yarımadasını ve Tuzla'dan Karadeniz'e uzanan Anadolu'daki "Milliyetçi Hareket" in askeri hattını gösteren el çizimi basit bir harita yanında yine küçük bir kâğıda kurşun kalemle yazılmış kısa bir not yer almaktadır. Tüm bunlara ilaveten Wiegand'ın terakesinde 2 Mart 1920 tarihli bir belge daha vardır. Bu belge Augsburglu bir uçak firmasıyla Karl von Wiegand'ın kurduğu iletişime dair olup, Berlin'den Moskova'ya yapılacak bir uçak seyahatinin hangi şartlarda ve fiyatta yapılabileceği konusunda bilgiler içermektedir. Makalede bundan sonra Enver Paşa'nın mektuplarından ikincisine "Temmuz Mektubu", üçüncü mektubuna da "Ağustos Mektubu" olarak atıfta bulunulacaktır. Bu önemli belgelerin "elden ele" bana ulaşmasını sağlayan Dr. Yusuf Ziya Altıntaş'a, Özgür Dikmen'e ve Aruuke Uran Kyzy'a ne kadar teşekkür etsem azdır...

gibi.” diyerek hem yanlış anlamaları düzeltiyor hem de Amerikan bağımsızlık savaşına gönderme yaparak Amerikan kamuoyunun Türklerle ve Müslümanlarla empati kurmalarını istiyordu.

Mektupta dikkat çeken iki husus daha vardır: Birincisi Anadolu'daki Millî Mücadele ve onun lideri Mustafa Kemal Paşa ile hareket ettiği intibamı verecek destek mesajları; ikincisi de ailesine, yani bir bakıma özeline yönelik anlattıklarıdır. O sıralarda Paşa'nın ihtiyar babası ve en küçük kız kardeşi İngilizler tarafından tutuklanmış, karısı da baskılara dayanamayarak küçük erkek kardeşiyle İstanbul'dan Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.⁴³ Enver Paşa'nın ikinci mektubu 25 Temmuz 1920 tarihli *The Washington Times* gazetesinin ikinci sayfasında **“Enver Paşa, İngiliz Egemenliğinden Kurtulmak İçin İslam Dünyasının Ayaklandığını Söylüyor”** üst manşetiyle verilirken hemen altındaki daha az sansasyonel olmayan alt manşetler ise şöyledir: **“Türkler Şark'ı Ateşe Veriyor”** ve **“Osmanlı Şefi, 'Ateş ve Kılıç'ın Kendilerini İngiliz Boyunduruğundan Kurtaracağını Söylüyor.”**

Karl H. von Wiegand imzalı ve Berlin, 25 Temmuz tarihli yazının siyasi mesajlar içeren kısmı şu şekildedir:

'(...) Moskova misyonum başarılı oldu.

Bana gönderdiğiniz telsiz mesajında, Doğu'daki durum hakkındaki gelişmelerle ilgili görüşlerimi sormuşsunuz. Top yuvarlanıyor, hiçbir şey onu durduramaz. Bunun anlamı Asya ve Mısır'daki İngiliz sömürge imparatorluğunun sonudur. İslam dünyası, İngiliz boyunduruğunu üzerinden atmak için ayaklanıyor. Bu on beş yıl sürebilir ama tarihte bunun ne önemi var?

Bazı yerlerde henüz sadece parıldayan kıvılcımlar var ancak diğer birçok yerde alevler şimdiden yükselmektedir. **İngilizler, iletişimi kontrol ettiklerinden her gelişmeden dünyanın haberi olmuyor çünkü onlar bu şeyleri [kıvılcımları] ya halkın gözünden saklıyor ya da sadece aldatıcı bir parlıtya izin veriyorlar.**

Sanıyorum Mart ayında, size Türklerin Doğu'yu ateşe vereceğini yazmıştım. Bu bir blöf de değildi, boş yere övünme de değildi.

İngiltere'nin Doğu'daki amacı Türkiye'yi yok etmektir. Mısırlıları köle yaptığı gibi Türkleri de köle yapmak istiyor. Onun meydan oku-

43 Enver Paşa Temmuz 1920 tarihli ikinci mektubunda karısı, çocukları ve küçük kardeşinin İstanbul'dan beraber kaçtıklarını belirtirken, Bardakçı kardeşi Kâmil Bey'in Naciye Hanım'dan iki gün sonra İstanbul'dan ayrıldığını ve İtalya'da birleştiklerini yazmaktadır. Bkz. Enver Paşa, *Temmuz Mektubu*, s. 5; Bardakçı, *Enver*, 192-197.

masını kabul ettik. Bizim bu kabulümüz en ücra yerlere kadar İslam âleminin her köşesinde duyuldu.

Bu artık Türkiye'nin İngiltere'ye karşı savaşı olmaktan çıktı. İslam dünyasının kalbi olan Türklerin savaşı, hızla Müslümanların İngiltere boyunduruğuna karşı bir savaşı haline geliyor.

Açık savaş, gerilla savaşı, küçük çetelerin baskınları ve bireysel saldırılar- kısacası emrimizdeki her araçla bu savaşı Britanya ve onun yardımcılarına karşı sürdüreceğiz.

SONUCU “ATEŞ VE KILIÇ” BELİRLEYECEK

Söz verilen adalet ne Versailles'da ne St. Germain'de ne de Neuilly'de galip geliyor. Adı geçen bu yerlerde imzalanan “barış” antlaşmalarının geçerli olduğu ülkelerde adalet yerine açgözlü bir güç hüküm sürüyorsa bırakın Müslümanlarla İngilizler arasındaki meselede kararı ateş ve kılıç versin.

Bu, İslam dünyasının Hıristiyan dünyasına karşı bir savaşı değildir; bu, öyle bir savaş ki Müslümanlar bununla kendilerini ve ülkelerini İngilizlerden kurtarmaya çalışıyorlar. Tıpkı sizin, ülkeniz Amerika'yı yüz yıl önce İngiliz boyunduruğundan kurtardığımız gibi.

İran ve Afganistan'da; Hindistan, Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da; Kafkasya'da ve Türkiye'de olduğu gibi komünist yoldaşlarımızla omuz omuza mücadele ediyor, çalışıyor, özgürlük ateşini yakıyor.

Bu mücadele uzun yıllar alabilir ama size yine işgalci haçlılara karşı Müslümanların savunma tarihini hatırlatıyorum.

Ben ve yoldaşlarım ölebilir yahut ortadan kaybolabiliriz- bunun hiçbir önemi olmayacaktır. Biz sadece ülkemizi ve insanlarımızı özgürleştirmek uğrunda ölmek için yaşıyoruz.

Bu zamana kadarki hareket öyle bir ivmeye ulaştı ki benim veya başka herhangi bir liderin ortadan kaybolmasıyla artık hiçbir şekilde durdurulamaz. Ve tüm bunlar için İngiliz halkı Lloyd George'a teşekkür edebilir. Şayet o, kabinesindeki bazı bakanlara kulak verseydi bunların çoğu önlenebilirdi.

BİZİ MÜCADELEYE MECBUR BIRAKTILAR

Bu ölüm kalım mücadelesini biz tercih etmedik. Bunu isteyen oydu. Bunu bize o zorladı. Başka seçeneğimiz yoktu. Artık geri dönüş yok: Ateşler yakıldı ve İngiltere onları söndüremez- özellikle kalbinde o ülser olduğu sürece: İrlanda'nın özgürlük savaşı.

Son birkaç ayda varılan neticelerden memnunum. Rusya arkamızı kollamaktadır.

İngilizlerin yenilgisi ve Mısır'daki çıkmazları sizin tarafınızdan bilinmelidir.

Afganistan ve Türkistan'da Hindistan'daki kardeşlerimizin de yardımıyla hareket hızla büyüyor.

Soydaşlarımı ve yoldaşlarımı hiçbir şeyin durduramayacağı Mezopotamya ve Kafkasya'da çok şey oluyor.

Araplar arkamızda duruyorlar ve Suriyeliler bizim tarafımızdadırlar. Aldığım son raporlara göre Mısır'daki durum İngilizler için her geçen gün daha da kötüleşiyor. Milliyetçi hareket bitmeyecektir.

Bir İngiliz'in hayatı şehirlerdeki ana caddeler haricinde güvende değildir. Şehirlerin dışında ise asla güvende değildir.

Türkiye'deki Müslüman İngiliz askerleri İzmit'te isyan ederek Mustafa Kemal'in birliklerine karşı savaşmayı reddettiler.

Türk milliyetçi hareketi şu anda İstanbul'un arkasındaki [Anadolu tarafındaki] yarımada Tuzla'dan Karadeniz'e kadar ulaşıyor. Ancak İngilizler, hatlarımızla Konstantinopolis arasındaki küçük bir şeridi bile tam kontrol altında tutamayacak durumdadır.

İSLAM DÜNYASI BİR ARAYA GELİYOR

Geçtiğimiz günlerde üç piyade alayı ve iki süvari tugayı Mustafa Kemal'in ordusuna katıldı. Ama tüm bunlar sadece bir başlangıç. İslam Dünyası kutsal şehrimizi ve halifeyi kurtarmak için bir araya geliyor.

Aksi yöndeki haberlere rağmen, birliklerimiz iyi donanımlıdır. Bol miktarda silahımız ve cephanemiz var ve memnuniyetle söyleyebilirim ki gerekli finansmana da sahibiz.

Kısa süre önce İtilaf Devletleri hükümetlerinden birinin dışişleri bakanının bizden birine şunu beyan etmesi hiç de sebepsiz ve öngörüsüz değildi:

“İslam dünyası eninde sonunda kendini yabancı egemenliğinden kurtaracak ve bu öyle bir mücadele olacak ki bizler, bu önüne geçilemez ve dünya çapında sarsıcı etkileri olacak durumdan mümkün olduğunca kaçınmak istiyoruz.”

Bu devlet adamı geleceği çok net görüyor. “Adil ve dürüst” İngilizler, beyaz sakallı yaşlı bir adam olan babamı yakalayıp hapse attılar. Suçu neydi? Onun suçu benim babam olmasıdır.

En küçük kız kardeşim İstanbul'da yakalanıp hapse atıldı. Suçu neydi? Onun suçu benim kız kardeşim olmasıdır!

Ağabeyim, karımı ve çocuklarımı da yanına alarak kaçtı. Türklerin de benzer önlemlere başvurmak zorunda kalmasına ve bugün İngilizlerin Bakü sokaklarını temizlemelerine şaşıyor musunuz?

Mevcut Türk hükümeti, müttefikler tarafından dikte edilen barış şartlarını imzalayabilir ancak bu hiçbir Türk'ü, hiçbir Müslüman'ı

bağlamaz. Bu imza Türkiye’de veya Şark’ın geri kalanında İngilizler ve Fransızlarla barış olacağı anlamına gelmeyecektir.⁴⁴

Enver Paşa’nın yazdıklarını doğrudan aktardıktan sonra von Wiegand, mektupta verilen mesajları daha da kuvvetlendirmek ve adeta *Şark*’taki gelişmelerin Enver Paşa’nın kontrolünde ve koordinesinde olduğu imajını yerleştirmek için birçoğu söylenti düzeyindeki haberleri de sıralamayı ihmal etmemiştir:

Mektubunda Enver Paşa’nın bahsettiği Moskova misyonu, Türk milliyetçileri ile Sovyet Rusya arasında bir ittifak oluşturmaya yönelikti.

Milliyetçi hareketi yöneten İttihat ve Terakki’nin yedi icracı üyesinden biri olan Cemal Paşa, geçtiğimiz günlerde Merkezî Olağanüstü Sovyet Konseyi’nde Türkiye’yi temsil etmek üzere Moskova’ya geldi.

Kut’ül Amare’nin galibi olarak bilinen Enver’in amcası Halil Paşa, Mezopotamya’ya gelerek oradaki milliyetçi güçlerin ve İran’daki Bolşevik güçlerin komutasını devraldı.

Bildirildiğine göre Enver’in kardeşi Nuri Paşa, Mustafa Kemal’e destek vermek üzere Ermenistan üzerinden [Anadolu’ya] yürümektedir.⁴⁵

Von Wiegand’ın yukarıdaki makalesi içinde sarf ettiği “Milliyetçi hareketi yöneten İttihat ve Terakki’nin yedi icracı üyesinden biri olan Cemal Paşa” ifadesi yurtdışındaki İttihatçı lider kadroyla Anadolu’daki hareketin 1920 ortalarında hâlâ ortak hareket ettikleri ve Millî Mücadele’nin liderliğinin onların uhdesinde olduğu algısının 1920 ortalarında geçerliliğini koruduğunu gösteriyor. Enver Paşa’nın ikinci mektubundaki açıklamaları da doğrudan değilse de bunu ima eder tarzdadır. Öte yandan yazarın yine aynı gazetede bir gün önce 24 Temmuz 1920’de çıkan yazısı bu algının altını doldurmakla kalmıyor, aynı zamanda bir gün sonra yayımlanacak Enver Paşa mektubuna bir ön hazırlık, hatta doğrudan mart ayındaki birinci mektubun devamı gibi sunuluyordu. Nitekim Berlin’den gelen von Wiegand imzalı haberin “Enver’in İşaret Ettiği Üzere Şark Ateşler İçinde Bulunuyor” şeklindeki üst başlığı bunu teyit ederken; alt başlıkta zaten doğrudan birinci mektuba işaret ediliyordu: “Mart’ta von Wiegand’a ‘Türkiye İslam’ı [İslam dünyasını] Ateşe Verecek’ diye yazmıştı.”⁴⁶ Yazıda yer verilen şu bilgiler dikkat çekicidir:

⁴⁴ *The Washington Times*, 25 Temmuz 1920. Yazıdaki vurgular aynen aktarılmıştır.

⁴⁵ *The Washington Times*, 25 Temmuz 1920.

⁴⁶ Karl H. Von Wiegand’ın Berlin’den gelen *Star Co.* menşeli haberi için bkz. *The Washington Times*, 24 Temmuz 1920, s. 2.

Eski Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa geçtiğimiz Mart ayında bana yazdığı bir mektupta ‘Türkler İslam dünyasını ateşe verecekler’ tehdidinde bulunmuştu. Şark’tan gelen çok sayıdaki haberler, onun boş bir tehdit olmadığını giderek daha ikna edici bir şekilde gösteriyor. (...)

MUSTAFA’NIN DİRENCİ

(...) Müttefiklerin, antlaşmayı Türkiye ya imzalar ya da Avrupa’daki varlığını kaybeder şeklindeki talebine Türk milliyetçilerinin lideri Mustafa Kemal şu cevabı verdi: ‘Müslüman kardeşler ve komünist yoldaşlar: Yeşil masanın etrafında toplanan vicdansız devlet adamları hakkımızda ölüm hükmünü vermiş ve kendi ellerimizle imzalamamızı istemektedirler. Türk eli, böyle onursuz ve onur kırıcı bir belgeye asla Müslüman mührü vuramaz. Biz ihanete uğradık. Başkan Wilson’ın var olma hakkımızı güvence altına alan ilkeleri ayaklar altına alındı.

SAVAŞARAK ÖLECEĞİZ

Ey İslam kardeşleri, silahlarımız elimizde öleceğiz. Sessizce öleceğiz ama komünizmin müttefiki olan İslam’ın intikamımızı alacağı günün yakın olduğunu bilerek.

Bugün Küçük Asya’da kan akıyor. Büyük güçler, kapitalist olmadığımız ve Müslüman olduğumuz için Türkiye’nin hayatını çalışıyorlar.

Allah büyüktür; Muhammed O’nun Peygamberidir ve bizi koruyacaktır.’

[Mustafa Kemal’in] Uyarısı Sovyet Rusya ile Türk Milliyetçileri arasında bir ittifak oluştuğuna dair benim tekrar tekrar geçtiğim telgraf haberlerinin bir ispatı niteliğindedir.⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın kaynağı verilmemiş böyle bir beyanın olup olmadığı tartışmalıdır. En azından olmadığını söyleyebiliriz. Fakat bilhassa Büyük Millet Meclisi’nin açılış sürecinde Mustafa Kemal Paşa’nın İslam dünyasına yönelik din kardeşliği ve dayanışma merkezli çok sayıdaki açıklamalarını biliyoruz. Fakat hiçbir zaman açıktan Komünizm ile Müslümanların müttefikliğinden yahut da kamuoyuna yönelik “yoldaşlar” gibi ideolojik yönelimi açık olan kelimeler kullandığını bilmiyoruz. Burada von Wiegand’ın

47 Haber yazısında Enver Paşa’nın iddialarını destekler mahiyette ayrıca şu bilgilere yer verilmiştir: “Suriye, Fransa aleyhine dönerek Fransız mandasını reddetti. Müttefikler Yüksek Konseyi bir süre önce Suriye’nin manda idaresini Fransa’ya vermişti. Türk milliyetçi birlikleri, Konstantinopolis’ten iki saatten az bir yürüyüş mesafesindedir. İran, Afganistan ve Mezopotamya’dan yoğun çatışmalar bildirildi.” Bkz. *The Washington Times*, 24 Temmuz 1920, s. 2.

tam olarak yaptığı şey Mustafa Kemal Paşa'yı Enver Paşa'nın siyasi duruşuna ortak etmek ve onun ağzından konuşurmak olmuştur.

“Temmuz” 1920 Tarihli Mektubun Orijinalinde Neler Var?

Von Wiegand tarafından yayımlanan Enver Paşa'nın Temmuz 1920 tarihli mektubunun Almancasına baktığımızda içerik olarak gazetedeki yayımlanan ile orijinalinin büyük ölçüde uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Fakat gazetede yazıda bazı çok kritik eklemeler ve açık çarpıtmalar yapıldığı da hemen dikkat çekiyor. Enver Paşa'nın misyonunu ve konumunu destekleyici bu eklemelerin ve “çarpıtmalar”ın Paşa'nın da onayıyla mı yoksa von Wiegand'ın kendi inisiyatifiyle mi yapıldığını bilemiyoruz. Ancak Enver Paşa'nın von Wiegand'a gerçekten Moskova'dan gönderdiği 18 Ağustos 1920 tarihli el yazısıyla yazılmış üçüncü mektubunda görüleceği üzere (bkz. 4. Bölüm ve EK 6 ve EK 6A) Paşa'nın von Wiegand'ın gazete yazılarındaki destekleyici tutumundan son derece memnun olduğu anlaşılmaktadır: “Şayet basınınız yoluyla bizi desteklemeye devam ederseniz kendimi size şükranlarımı sunmakla vazifeli sayarım.”⁴⁸

İkinci mektubun (Temmuz 1920) orijinalinde dikkat çeken ilk husus von Wiegand'ın iddiasının aksine mektubun Moskova'dan yazıldığına dair hiçbir ibareyi içermiyor oluşudur. Enver Paşa, mektubu nereden yazdığını belirtmediği gibi kendisinin Moskova'ya vardığına, orada Bolşevik yetkililerle görüşmeler yaptığına ve hatta sonra Türkiye'ye giderek milliyetçi harekete talimatlar verdiğine dair bir imada dahi bulunmamaktadır. Aksine mektubunda Paşa, yolculuğunun başarısız olmasına dair bazı gerekçeleri sıralamaktadır. Yine, von Wiegand'ın Enver Paşa'nın ağzından gibi kaleme aldığı “Moskova Misyonum Başarılı Oldu” sözü mektubun hiçbir yerinde geçmemektedir. Fakat Enver Paşa'nın ardından Moskova'ya gitmek üzere uçakla yola çıkan ikinci grubun misyonunun başarılı olduğu mektubun orijinalinde belirtilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa aslında ondan da tam emin değildir ama gruptakilerden haber alamadıklarına göre, ikinci grubun Moskova'ya vardıklarını tahmin etmektedir. Enver Paşa'nın Temmuz mektubunun Almanca orijinalinin Türkçeye tam tercümesi EKLER kısmında (bkz. EK 5 ve EK 5A) verilirken von Wiegand'ın Enver Paşa dosyasında yer alan İngilizce tercüme müsveddesi ile gazetede yayımlanan kısım-

larında tespit edilen farklılıklar ve müdahaleler dipnotlarda gösterilmiştir.

4. ENVER PAŞA'NIN 18 AĞUSTOS 1920 TARİHLİ ÜÇÜNCÜ MEKTUBU

Nihayet ağustos ayının ortasında uzun bir yolculuk sonunda Moskova'ya varan Enver Paşa, varışından üç gün sonra von Wiegand'a bu sefer gerçekten Moskova'dan bir mektup yazmıştır. Okunması güç bir el yazısıyla kaleme alınan bu kısa mektupta⁴⁹ Paşa, öncelikle 10 Ağustos 1920'de İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti idarecilerine dikte ettirdiği Sévres Barış Antlaşması'na değinmekte ve "utanç barışı" olarak adlandırdığı antlaşma hükümlerinin Türkler tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini belirtme ihtiyacı duymaktadır. Bu kısacık mektubunda Enver Paşa bize çok önemli iki ifşaatta bulunmaktadır: Birincisi "Bay Humann ayrıntılar hakkında size gerekli bilgileri verebilir."; ikincisi "Şayet basınız yoluyla bizi desteklemeye devam ederseniz kendimi size şükranlarımı sunmakla vazifeli sayarım." Enver Paşa'nın Berlin günlerinin büyük kısmını Friedrich-Marie Sarre çiftinin villalarında geçirdiğine makalenin giriş kısmında değinmiştik. İşte bu mektupta bahsedilen Bay Humann, Friedrich Sarre'nin kayınbiraderi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti nezdindeki askerî deniz ataşesi Hans Humann olmalıdır. Bu mektuptaki ifadeden anlıyoruz ki Hans Humann'ın Enver Paşa'yla olan bağlantısı devam etmekte ve üstelik de bu bağlantı Paşa'nın siyasi faaliyetlerinin ayrıntılarına vâkıf olacak kadar derin bir boyutta idi.⁵⁰ Karl H. von Wiegand'ın basın yoluyla Enver Paşa'ya ve onun siyasi faaliyetlerine olan desteği bu makale çerçevesinde buraya kadar verilen bilgilerle bir olgu olarak büyük ölçüde orta konulmuştur. İşte bu durum Enver Paşa'nın üçüncü mektubunda yazdığı satırlarla bizzat Paşa tarafından da teyit edilmiştir.⁵¹

49 Okunması zor Almanca el yazısının çözümündeki katkılarından dolayı Hüseyin İnam'a ve Dr. Ahmet İnam'a çok teşekkür ederim.

50 Bu ilişki hakkında bkz. Kon, "Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Bir Mektup ve Tarihi Önemi."

51 Bkz. Enver Paşa, *Ağustos Mektubu*. Mektubun Türkçeye tam tercümesi EKLER kısmında (bkz. EK 6 ve EK 6A) okunabilir.

SONUÇ

Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle yurt dışına çıkışından 4 Ağustos 1922'de Türkistan dağlarında Bolşevik kurşunlarıyla son bulana kadarki hayat kesiti içinde, 1919-1920 arasında Berlin'de geçirdiği aylar onun Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki mücadelesinin hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz Almanya'ya gitmek ve orada gelecek planları için bir zemin hazırlamak Enver Paşa'nın A planı değil, zorunluluktan doğan bir B planı gibi görünmektedir. Onun A planı Kafkasya'ya geçmek ve oradaki Osmanlı birlikleriyle ikinci bir askerî mücadeleye girişmekti. Bu mümkün olmamıştı. Almanya'daki hazırlık aşamasını esas hedeflerine bir hareket zemini oluşturmak, yani kendisinin ve Türkiye'nin siyasi geleceği için bir müzakere/pazarlık imkânı yaratmak için kullanan Enver Paşa bir taraftan Bolşeviklerle diğer taraftan da İngilizlerle müzakerelerde bulunmuştur. Enver Paşa ve diğer İttihatçı liderlerin Türkiye'deki "milliyetçi" oluşumla ortak hareket ettikleri, hatta bu hareketi yönettikleri ön kabulüyle olsa gerek bu pazarlıklar bir aşamaya kadar ilerletilmiş görünüyor. Ancak 1920'nin Şubat ayı sonlarında Berlin'de İngilizlerle yapılan görüşmelerin olumsuz sonuçlanması Enver Paşa'ya Bolşeviklerle beraber hareket etmekten başka bir seçenek bırakmamış gibi görünüyor. Onun takma bir isimle ve kamuoyundan gizli yürütmesi icap eden faaliyetlerinde Almanya'daki etkili dostlarının katkısı yadsınamaz bir gerçektir. İşte bu süreçte Enver Paşa bir yandan "yeraltı diplomasisi" yürütürken öte yandan açık bir "kamu diplomasisi" yürütme ihtiyacını da duymuştu. Savaş sonrası dönemde Batı dünyasında bilhassa Ermeni meselesinden dolayı gerek kendi şahsı gerekse de Osmanlı Devleti aleyhinde son derece olumsuz, daha doğrusu düşmanca bir hava hâkimdi. Bu durumu bir nebze olsun tersine çevirebilmek için olsa gerek Enver Paşa görüşlerini kamuoyuyla paylaşmak yoluna gitmiştir. Bunun için gizlilik kurallarına riayet ederek fikirlerini/tekliflerini Batı kamuoyuna aktaracak güvenilir bir isme ihtiyaç duymuştu. Buna en uygun isim ise daha başından beri imparatorluk Almanya'sının destekçisi konumundaki Karl H. von Wiegand'dan başkası olamazdı. Amerikan basınının Avrupa'daki önemli bir temsilcisi olan von Wiegand ile Enver Paşa'nın tanışıklıkları eskiye dayanıyordu. İşte Enver Paşa, von Wiegand üzerinden ihtiyaç duyduğu "kamu diplomasisi" kapısını aralamıştır.

Görünürdeki amacı Amerikan kamuoyunu etkilemek olmakla birlikte esas amacı Batı kamuoyuna sesini ve görüşlerini duyurmak olan mektuplarında Enver Paşa, adeta özelde Türkiye'nin genelde ise İslam dünyasının üzerine çökmekte olan esaret kâbusundan kurtulmanın yollarını aramıştır. Von Wiegand ise *The Washington Times* gazetesinde yayımlanan mektuplarla Enver Paşa lehine *Public Relation* faaliyeti yürütmüştür. Bu faaliyetlerini başka yazılarıyla da desteklemiştir. Nitekim 24 Temmuz 1920'de yine *The Washington Times*'ta yer alan Enver Paşa'yla ilgili yazısında Paşa'nın Mart ayındaki mektubunda söylediklerinin hayata geçmeye başladığına vurgu yapmıştır. Hemen ertesi günü aynı gazetede von Wiegand'ın bu sefer doğrudan Enver Paşa'dan gelen yeni bir mektubu (*Temmuz Mektubu*) yayımlamasından anlıyoruz ki bir gün önceki yazı bu mektuba bir ön hazırlık mahiyetinde idi.

Peki, Karl H. von Wiegand üzerinden yapılan bu *PR* çalışmasıyla tam olarak ne hedefleniyordu? Muhtemelen en önemli hedef Enver Paşa'yı güçlü bir aktör olarak alanda tutmak ve pazarlık masasında ona yer açmaktır. Öyle ki İslam dünyasının desteğini ve liderliğini arkasına almış bir Enver Paşa'nın Anadolu'daki hareketle koordineli ve Bolşevik Rusya ile ittifak halinde idealize edilen pozisyonu İngiltere ile bir pazarlıkta olabilecek en iyi konuma işaret ediyordu. Von Wiegand'ın gazetecilik mesleğindeki etkisini 1920 yılı boyunca Enver Paşa'nın bu pozisyonunu güçlendirmek için kullandığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Von Wiegand'ın Hoover Enstitüsü bünyesindeki evrakı arasında yer alan 2 Mart 1920 tarihli bir belgeden onun (çok büyük ihtimalle) Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya gidebilmesi için Augsburglu bir uçak firmasıyla görüşmeler yaptığı da görülmektedir.⁵² Bu belgeden von Wiegand'la Enver Paşa arasındaki münasebetlerin çok daha derin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Peki, von Wiegand bunu yalnızca Enver Paşa ile olan dostluğunun hatırına mı yapmıştır? Aralarındaki dostluğun katkısı bir ölçüde kabul edilebilirse de o, bu desteği aynı zamanda Almanya'daki hatırlı dostlarının politik hedeflerine bir katkı sağlamak

52 Berlin'deki meşhur Hotel Adlon'dan yapılan yazışmalarda von Wiegand'ın Augsburg'daki Bayerische Rumpler-Werke adlı uçak firmasından fiyat sorduğunu ve oldukça detaylı (uçak kiralama ve satın alma opsiyonları da dâhil) bir cevap aldığını görüyoruz. Von Wiegand'ın firmaya çektiği telgraf Enver Paşa'nın varmak istediği yeri açıkça işaret etmesi bakımından önemlidir: "İhtiyaç duymam halinde Berlin-Königsberg-Witebsk-Moskova uçuşu için iki yolcu kapasiteli bir uçak temin edebilir misiniz? Uçak kaç mal olur? Pilot ve benzin fiyatları ne kadar tutar? (...)" Bkz. Hoover Institution Library & Archives, Stanford University, Von Wiegand (Karl H.) Papers, Collection Number: 75092 8M 49/50, Box No: 11.

için de yapmış olmalıdır. İmparatorluk Almanya'sından *Versailles* sonrası Almanya'sına geçişteki birtakım rahatsızlıklar Almanları da bazı arayışlara sevk etmiş ve eski dostları Enver Paşa'nın faaliyetlerinden onlar da istifade etmek istemişlerdi. Von Wiegand ile Enver Paşa arasındaki münasebetleri bu açıdan da değerlendirmek isabetli olacaktır.

Enver Paşa'nın mektuplarla Batı kamuoyuna verdiği tehdit dolu mesajların özünde Türkiye ile yakın gelecekte imzalanacak barış antlaşmasının mümkün olduğunca Türkiye lehine olması çabası yer almaktadır. O, bu husustaki esas muhatap ve baş aktör olarak İngiltere'yi gördüğünden suçlamalarını ve tehditlerini bu ülke üzerinde yoğunlaştırmıştır. Öte yandan Batı dünyasında İngiltere'yi Türkiye'ye yapacağı "kötülükler" konusunda dizginleyebilecek yegâne güç olarak Amerika Birleşik Devletleri ve onun başkanı Wilson'ı gören Enver Paşa, Amerikan kamuoyuna ve başkanına seslenme ihtiyacı duymuştur. Nitekim, Ortadoğu politikalarındaki ortağı Fransa'yı da yanına katarak, İngiltere'ye ağır ithamlarda ve suçlamalarda bulunduğu birinci mektubunda Amerika Birleşik Devletleri kamuoyuna İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan politik tutumunu şikâyet etmiştir. Mektubunda, İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanmalarına yol açan şartlı ABD desteğinin İngiltere ve Fransa tarafından istismar edildiğini ve Başkan Wilson'un ortaya koyduğu Amerikan ideallerinin hiçe sayıldığını vurgulayan Enver Paşa, ABD'nin hakemliğine müracaat etmiştir. Şikâyetini tehditlerle destekleme ihtiyacı da duyan Paşa, şayet Türkiye ve belli başlı Müslüman milletleriyle uygun şartlarda bir barış anlaşması yapılmazsa İslam dünyasındaki halkların/milletlerin Türklerin önderliğinde Avrupa'nın sömürgeci güçlerine karşı topyekûn bir isyan ile Hıristiyan dünyasını ateşe verme tehdidinde bulunmuştur. Buna mukabil, muhafazakâr görüşlü *The Washington Times* gazetesi cevabı yazısında Enver Paşa'nın tehdidini "boş tehdit" olarak tanımlamaktan geri durmamıştır.

Bu noktada şu soruyu sormak gerekir: Enver Paşa'nın tehdidi gerçekten "boş" bir tehdit miydi? *The Washington Times*'in da öne sürdüğü, 1914 Kasım'ında ilan edilen "cihad-ı ekber" (Müslümanların İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı topyekûn ayaklanması) başarısız olduğu görüşü halen genel kabul gören bir yaklaşımdır. Ancak son dönemlerde yapılan çalışmalarla bu kabul tartışılır hâle gelmiştir. Bilhassa Anadolu'daki Millî Mücadele başta olmak üzere İslam dünyasının hemen her tarafında 1918/19 sonrasında sömürgeci Batılı güçlere karşı ortaya çıkan kaynaşmalara baktığımızda

bu “kabul”ün çok da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 1920 sonbaharındaki Bakü Doğu Halkları Kongresi’ni merkeze alan şu yorum dikkate değerdir: “Birinci Dünya Savaşı sonrasında her yerde Müslümanlar ayaklanmışlardı. Kuzey Afrika’dan yakın Doğu’ya ve Orta Asya’ya ve oradan da Güney Asya’ya kadar her yerde ayaklanmalar vardı. 1914’te ilan edilen cihadın ilk olarak 1919’da katalize olduğu ve 1920 yazında zirveye ulaştığı iddia edilebilir.”⁵³

Anadolu’daki Millî Mücadele’yi dikkate aldığımızda ise bu tarih en erken 1922 Ağustos’una, en geç de 1924’te hilafetin TBMM tarafından ilgasına kadar uzatılabilir. Öyle ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin resmi yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde Ahmet Ağaoğlu 1922 yazında hâlâ Enver Paşa’nın 1920’de ortaya koyduğu tehdidi İngilizlere savurmaya devam etmektedir:

Bütün mukadderatı Şark ile alakadar olan İngiltere’nin Şark’ın bütün âlem-i İslâm’ın rehberi ve seyidi olan Türkiye’yi ezmekle bu tehlikenin bertaraf olunacağı zannolunursa zihî [bu] gaflet! Zihî nadanlık[cahillik]! Evvela ne olursa olsun Türkiye’de bütün Şark’ı ateşlere verebilecek kâfi miktarda müteşebbis ve muktedir bulunabileceği varest-i izahtır! Saniyen [ikinci olarak] Türkiye ile bunca sıkı dinî ve ırkî alakalarda bulunan Şark akvamı[milletleri] henüz bütün ümidlerini kaybetmediklerinden itidale riayet etmektedirler. Yarın gerek Türkiye halkı ve gerek arkasında bulunan bütün Şark ve İslâm âlemi bu ümidi kaybederse ne-ler baki’ olabileceğini İngiliz mütefekkirleri tahmin etsinler?⁵⁴

Ağaoğlu’nun bu görüşleri elbette kendinden menkul değildi. Aynı yılın Temmuz ayı sonlarında Anadolu’ya “gayrı resmî” bir ziyarette bulunan İngiliz generali Charles Townshend’in Mustafa Kemal Paşa ile Konya’da yaptığı görüşmeye ilişkin Britanya Başbakanı’na sunduğu raporda Mustafa Kemal Paşa’nın İngiltere’yi açıkça İslam dünyasını harekete geçirmekle tehdit ettiğini bildirmektedir. Townshend, tuttuğu günlüğünü de referans göstererek raporunda şunları yazmıştır:

53 Alp Yenen, “The Other Jihad: Enver Pasha, Bolsheviks, and politics of anticolonial Muslim nationalism during the Baku Congress 1920,” *The First World War and its Aftermath The Shaping of the Middle East*, ed. T. G. Fraser, (London: Gingko Library, 2015), 281.

54 Krş. Kadir Kon, “(Bizim) Uzun Birinci Dünya Savaşı (mız) (1914-1923),” *Türkiye Günlüğü*, no. 136, (Güz 2018): 230-245.

“Kemal şimdiye kadar İslam’ın bu büyük silahını kullanarak İngiltere’ye saldırılmaktan kaçındı ama şimdi (...) eğer bu kez de barış olmazsa, bu silahı kullanacağını ve bunun çok geniş kapsamlı sonuçları olacağını, büyük savaşlar ve kan dökülmesine yol açacağını...”⁵⁵

Türkiye’nin Millî Mücadele dönemi sonunda Sevr Barış Antlaşması’nı geçersiz kılmayı ve Lozan ile bağımsızlığını kazanmayı başarırken, Türk halkının kendi mücadele ve azmi yanında -ki o mücadele de İslâmî bir söylemle yapılmıştır- arkasına aldığı İslam dünyası desteğini hesaba katmak gerekir. Bu tehditlerin “boş” bir blöf olmadığı Müslüman dünyasında o dönemki hareketliliklerden anlaşılıyordu. Bu hareketlilik ve kaynaşmalarla ilk aşamada belki tüm İslam dünyası kurtulamadı ama Enver Paşa’nın von Wiegand’a 1920 yılı Temmuz ayında yazdığı ikinci mektupta ifade ettiği gibi: “Taş yuvarlanmaktadır [Taş bir kere yerinden oynamıştır]. Artık hiçbir şey onu durduramayacaktır.”

Enver Paşa 1908’de Abdülhamid rejimine karşı giriştiği özgürlük mücadelesinden başlayarak 1922’deki ölümüne kadar hep Avrupa’nın/dünyanın hareketlerini ilgiyle takip ettiği önemli bir figür, adeta popüler bir siyasi star olmuştur. Bu popülerliği İslam dünyasında onun bir kahraman olarak görülmesine yol açtığı gibi Enver Paşa’nın da kendisini dünya Müslümanlarının bir temsilcisi gibi görmesine, sorumluluk üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Hatta öldüğüne bile uzun süre inanılmamış, ölümünden sonra yaşadığına dair çeşitli haberler dolaşıma girmiştir.⁵⁶ Öte yandan diğer İttihatçı liderler gibi Enver Paşa’nın da Batulıların gözünde affedilmez bir “günahı” vardır: “Ermeni katliamı”! Nitekim İngiltere ile yürütülen pazarlığın tıkanmasındaki en önemli sebeplerden biri de Enver Paşa’nın Ermeni meselesinden dolayı bir “suçlu” olarak

55 Townshend sunduğu rapor içinde “The Mohammedan menace to England” başlığı altında bu görüşmeyi aktarmıştır. Bkz. *FO 371/7946, 14040195*, s. 191-192. Bu belgeyi İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nden temin ettiği için kıymetli meslektaşım Cemal Atabaş’a müteşekkirim. General Townshend’in 1922’de Anadolu’ya yaptığı seyahatle ilgili geniş bilgi için bkz. Kadir Kon ve Ebubekir Ceylan, “Vatana İhanetle Ulusal Kahramanlık Arasında: İngiliz Generali Charles Townshend’in ‘Türkiye Meselesi’nin Çözümü Sürecindeki Faaliyetleri ve İlginç İlişkiler Ağı (1922-23),” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Siyaset, Toplum ve İTÜ*, ed. Ebubekir Ceylan (İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2023), 216-293.

56 Londra’da çıkan *The Muslim Standard* adlı dergi 1923’te Enver Paşa’nın yaşadığını ve hatta “İslam’ın özgürlüğünün ve onurunun cesur, genç savunucusu” olan Paşa’yla Buhara’da subaylarına mahsus kulübünde özel bir röportaj yaptığını iddia ediyordu. Bu hayali röportaj Berlin’de çıkan Asya Savaşçıları Derneği’nin dergisinde de yayımlanmıştır. Bkz. *Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer*, Sayı 3, Berlin, Mart 1923, s. 5.

değerlendirilmesidir.⁵⁷ Enteresan şekilde aynı durum İngiltere'ye ve sömürgeciliğe karşı müttefiki olan Bolşevikler nezdinde de geçerlidir. Öyle ki Enver Paşa'nın Bakü'deki kongreye katılmasına hayret eden Avrupalı Komünistler, Grigori Zivoniev'den "Ermenilerin celladı" ile nasıl ortak hareket edebildiklerini sorduklarında Zivoniev, onları sakinleştirmek için "Enver'in yüzüne karşı Ermeni kasabı olduğunu söylediklerini" açıklamak zorunda kalmıştır.⁵⁸ Daha savaş döneminden itibaren İngiltere ve Amerika başta olmak üzere Batı dünyasında her türlü propaganda materyaliyle ajite edilen Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler konusu İttihatçıların uluslararası arenadaki meşruiyetlerini yitirmelerinde en önemli gerekçe olmuştur. Nitekim bu meşruiyet yitimi onların büyük kısmının Ermeni teröristler eliyle, sığındıkları Almanya'da bile hayatlarına mal olmuştur. Özellikle Amerikan kamuoyunun hassasiyetini göz önünde bulunduran Enver Paşa ilk ve son defa dünya kamuoyuna kendi adıyla Ermeni meselesine dair açıklamasını *The Washington Times* gazetesi aracılığıyla yapmış ve suçlamaları "İngiliz propagandası" nitelemesiyle reddetmiştir. Fakat Batı kamuoyunu biraz yatıştırmak için olsa gerek bu açıklamasına "Ben, Türklerin tamamen suçsuz oldukları iddiasında değilim, ancak (...)" cümlesiyle başlamak zorunluluğunu hissetmiştir. Öte yandan Enver Paşa'nın Rusya'ya geçtikten sonraki faaliyetleri Amerikan gazetelerinin ilgisini çekmeye devam etmiş ve Paşa hakkında çok sayıda haber ve yazı kaleme alınmaya devam etmiştir.⁵⁹

1920 yılı Ağustos ayı ortasında Rusya'ya geçebilen Enver Paşa'nın hayatının bundan sonraki son iki yılında hareket serbestisini ve pazarlık gücünü gittikçe kaybedeceği bir süreç gözlemlenmektedir. Berlin'de İngilizlerle yaşanan kopuşla başlayan Enver Paşa'nın yalnızlaşması ve illegalleştirilmesi süreci Anadolu'daki konumunu her geçen gün güçlendiren Mustafa Kemal Paşa'nın onu ustaca Anadolu dışında tutmasıyla hızlanmıştır. Nihayet Bolşeviklerin İngilizlerle yaptıkları 1921 Ticaret Antlaşması, Mustafa Kemal Paşa ile Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra imzalanan Kars Antlaşması Enver Paşa'nın etrafındaki çemberi iyice daraltmıştır. Orta Asya ve Kafkaslardaki Müslüman halklar üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamalarıyla birlikte Bolşevikler Enver Paşa'nın varlığına artık ihtiyaç

57 Bkz. Sonyel, "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922."

58 Bkz. Yenen, "The Other Jihad," 288-289.

59 Bkz. Tansu Barış Mahmutoğlu, "Enver Paşa'nın Türkistan'daki Faaliyetlerinin ABD Basınına Yansımaları (1921-1922)," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20, no. 40 (2024), 161-194.

duymaz olmuşlardı. Nitekim Enver Paşa da bunu fark ettiğinden Türkistan'da Müslümanların Rus egemenliğinden kurtulmaları için giriştiği son askerce ve “romantik” mücadelesinde hayata veda etmiştir.⁶⁰

Dünyada etkili olan egemen güçlerce siyasi meşruluğu bitirilmiş ve medeni ölüme terkedilmiş olan Enver Paşa'nın bedenî ölümü bir Kurban Bayramı'na tesadüf eden 4 Ağustos 1922'de Türkistan dağlarında (bugün Tacikistan sınırları içinde bulunan Belcivan mevkiindeki Çegen tepesinde⁶¹) olmuştur. Şark'ta barışı göremeyen Enver Paşa'nın ölümünden neredeyse tam bir yıl sonra, yine bir Kurban Bayramı günü İsviçre'nin *Lausanne* şehrinde 24 Temmuz 1923'te TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri (ve ilgili devletler) arasında sadece Birinci Dünya Savaşı'nı değil yüz elli yıldır devam ettiği var sayılan *Şark Meselesi*'ni de bitiren bir barış antlaşması imza edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Enver Paşa Koleksiyonu (EP), Kutu No: 21, Gömlek No: 37, Adet: 6.

Hoover Institution Library& Archives, Stanford University

Von Wiegand (Karl H.) Papers, Collection Number: 75092 8M 49/50, Box No: 11.

The National Archives

FO 371/7946, 14040195.

Yayınlanmış Belgeler:

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie A: 1918-1925, Band I, 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1982.

60 Enver Paşa'nın Türkistan günlerine dair en yakınındaki isimlerden biri olan yaveri Muhiddin Bey'in hatıraları için bkz. Muhiddin Bey, *Bekiraga Bölüğünden Türkistana. Enver Paşanın Yaverinin Anıları*, yay. haz. Yusuf Gedikli (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2020), 76 vd.

61 Bkz. Gedikli, *Enver Paşa. Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*, 60.

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie A: 1918-1925, Band IV, 1. October 1920 bis 30. April 1921, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1986.

Gazeteler ve Dergiler:

The Washington Times

Clutha Leader

Mataura Ensign

Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer, Sayı 3, Mart 1923

Kitaplar ve Makaleler:

Aydemir, Şevket Süreyya. *Enver Paşa. Makedonya'dan Orta Asya'ya 1914-1922*. III. Cilt, 16. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.

Bardakçı, Murat. *Enver*. 6. Bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.

Berg, Manfred. *Woodrow Wilson. Amerika und die Neuordnung der Welt. Eine Biographie*. München/Almanya: C. H. Beck, 2017.

Bösch, Frank. *Mediengeschichte. Vom asiatischen Buchdruck zum Fernsehen*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011.

Budak, Mustafa. *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 2. bs. İstanbul: Küre Yayınları, 2003.

Gedikli, Yusuf. *Enver Paşa. Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyannameleri ve Mektupları*. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018.

Gürsoy, Selçuk. "İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Yayın Organı *Liva El-İslam Dergisi*." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Gürsoy, Selçuk. *Enver Paşa'nın Sürgünü/İhtilalci İslam Birliği ve Liva el-İslam Dergisi*. İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2007.

Kon, Kadir. "(Bizim) Uzun Birinci Dünya Savaşı(mız) (1914-1923)." *Türkiye Günlüğü*, no. 136 (Güz 2018): 230-245.

Kon, Kadir. "Max von Oppenheim'dan Enver Paşa'ya Bir Mektup ve Tarihi Önemi." *Mukaddime* 13, no. 2 (2022): 261-277. DOI: 10.19059/mukaddime.1116209.

Kon, Kadir ve Ebubekir Ceylan. "Vatana İhanetle Ulusal Kahramanlık Arasında: İngiliz Generali Charles Townshend'in 'Türkiye Meselesi'nin Çözümü Sürecindeki Faaliyetleri ve İlginç İlişkiler Ağı (1922-23)." *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Siyaset, Toplum ve İTÜ*, ed. Ebubekir Ceylan, 216-293. İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2023.

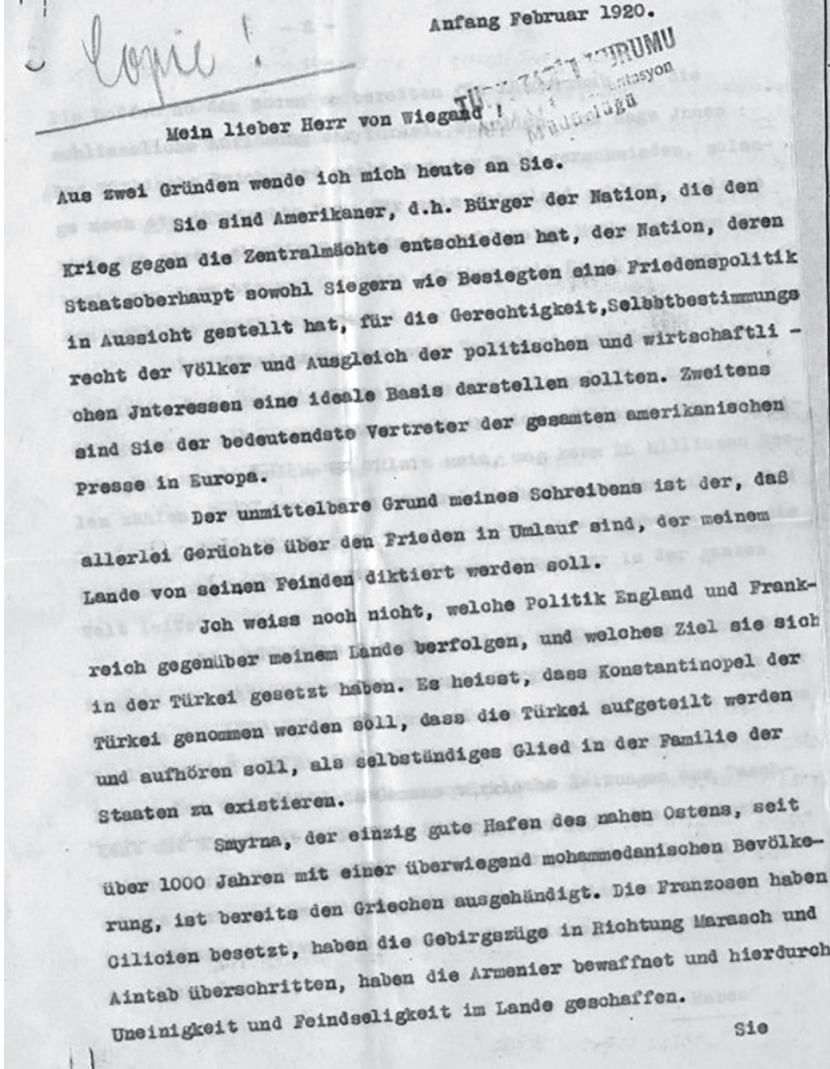
- Mahmutoğlu, Tansu Barış. "Enver Paşa'nın Türkistan'daki Faaliyetlerinin ABD Basınına Yansması (1921 – 1922)." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20, no. 40 (Bahar 2024): 161-194.
- Mommsen, Hans. *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*, 3. bs. Berlin: Ullstein Verlag, 2009.
- Muhiddin Bey. *Bekirađa Bölüğünden Türkistana. Enver Paşanın Yaverinin Anıları*, yay. haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2020.
- Sonyel, Salahi R. "Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922." *Middle Eastern Studies* 25, no. 4 (October 1989): 506-515.
- Toprak, Zafer. "Bolşevik İttihatçılar ve İslam Kominterni. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)." *Toplumsal Tarih* (Temmuz 1997): 6-13.
- Yamauchi, Masayuki. "The unromantic Exiles: İstanbul to Berlin-Enver Paşa 1919-1920." *The proceedings of international Conference on Urbanism in Islam*. Tokyo: Middle Eastern Culture Center, 1989.
- Yamauchi, Masayuki. *Hoşnut olmamış Adam-Enver Paşa. Türkiye'den Türkistan'a*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- Yenen, Alp. "The Other Jihad: Enver Pasha, Bolsheviks, and politics of anti-colonial Muslim nationalism during the Baku Congress 1920." *The First World War and its Aftermath The Shaping of the Middle East*, ed. T. G. Fraser, 273-293. London: Gingko Library, 2015.
- Yılmaz, Şuhnaz. "An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate." *Middle Eastern Studies* 35, no. 4, Seventy-Five Years of the Turkish Republic (October 1999): 40-69.

İnternet Kaynakları:

- Domeier, Norman: "Wiegand, Karl Henry von", in: *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2018-04-17. DOI: 10.15463/ie1418.11243.
- http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/tf6m3nb1kv/dsc/#aspace_4c49bed2a5d1323ccb1219dde71da650 (25.06.2023, 14.30)

EKLER

EK 1: Enver Paşa'nın Karl H. von Wiegand'a 1920 Yılı Şubat Ayında Yazdığı Mektubun İlk ve Son Sayfaları

- 6 -

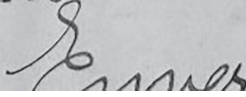
Mein lieber Herr von Wiegand, Sie als Vertreter der amerikanischen Presse, die mit ihrem Einfluss auf die öffentliche Meinung der Welt in Übereinstimmung mit den verfassungsmässigen Körpern das Schicksal Ihres Landes und Volkes formt und das Urteil der Welt bildet, ich bitte Sie, meine Ansicht dem amerikanischen Volke bekanntzugeben. Ich richte an die traditionelle Freundschaft zwischen der Türkei und Amerika meinen Appell gegen den Länderraub und die Ausbeutung der Türkei zu Gunsten der imperialistischen Zwecke anderer. Die Türkei wünscht den Frieden, d.h. nicht einen Frieden, der für sie eine neue Kriegserklärung bedeuten würde.

Wenn man uns Freiheit, Unabhängigkeit und Selbstbestimmungsrecht nehmen, wenn man uns Konstantinopel und die Dardanellen rauben will, so werde ich kämpfen, solange ich lebe und nicht bloß ich, sondern viele Hunderttausende anderer Mohammedaner.

Seien Sie im voraus bedankt, lieber Herr von Wiegand, für das Eintreten um der Gerechtigkeit willen und um des Schicksales eines grossen Volkes.

Ich bleibe mit vielen Grüßen in Erinnerung an gemeinsame Stunden

Ihr sehr ergebener

EK 2: The Washington Times Gazetesinin 3 Mart 1920 tarihli Nüshası ve Von Wiegand'ın yazısı

THE WEATHER: Fair and warmer tonight, tomorrow increasing cloudiness and warmer; probably rain by night. Temperature at 8 P. M., 29 degrees. NUMBER 11,450. WASHINGTON, WEDNESDAY EVENING, MARCH 3, 1920. PRICE TWO CENTS. FINAL EDITION

President Wilson, For First Time In Six Months, Leaves the White House For Automobile Ride

TURKS THREATEN HOLY WAR IN EUROPE

WILSON RIDES ON SPEEDWAY

Great Secretary Observed at White House Concerning Outlook. FEW RECOGNIZE EXECUTIVE Mrs. Wilson Accompanies Him. Secret Service Men Follow in Second Car.

For the first time in nearly six months, President Wilson left the White House today for an automobile ride. The President was accompanied by Mrs. Wilson, Dr. Cary J. Grayson and the secret service men. Great Secretary Observed. Mrs. Wilson Accompanies Him. Secret Service Men Follow in Second Car.

DOCTORS TO PROBE SHIMMY SHAKING EPIDEMIC

Chicago, March 3.—The epidemic of shimmies, which has been spreading rapidly in the city since the outbreak of the influenza epidemic, is being investigated by a committee of doctors.

EDGE OFFERS BILL TO SELL U. S. SHIPS

Minority Member of Senate Commerce Committee Admits Chaotic Policies. The consideration of the bill to sell the ships to the Government is being delayed by the committee.

GRAIN PROBE IS TO BE SPEEDED

Senator Calder Expected to Report Resolution Ordering Inquiry. PRIMA FACIE CASE MADE OUT Road Barriers Fought Presenting Warrant Looking Into.

Senator Calder, chairman of the Senate Judiciary Committee, is expected to report a resolution ordering an inquiry into the prima facie case made out by the road barriers.

"Chattel" Girl Bride of Chinese May Be Freed By Marriage Annulment

Anna Lee Wong, eleven-year-old girl sold as bride for wealthy Chinese of Hongkong for \$200. Her mother says she was forced to make the sale.

ANNA LEE WONG

YANKS SCORE BONUS DELAY

Edward H. Hale, Veterans' Representative, Asks U. S. Is Guilty of Ingratitude. OFFERS DEFINITE PROGRAM \$30 for Each Month of Service and Honors Proposed for All to Committee.

Edward H. Hale, veterans' representative, asks the U. S. to be guilty of ingratitude by delaying the bonus program for World War veterans.

ENVER PASHA LIVING IN BERLIN, STATES LONDON REPORT

It is reported by a dispatch of London, March 3.—Enver Pasha, the former Turkish minister and leader of the young Turks, is reported to have been working in Berlin during the past week under an assumed name.

TREATY IS DEAD, LEADERS ADMIT

Lodge Reservation on Shanghai is Suggested for Adoption Late Today. The treaty is considered dead by its leaders.

ENVER PASHA WARNS ALLIES

Says Meeting Will Measure Christian if Drives Out Constantinople the Prize. Asserts Nation Will Last as Long as One Turkish Heart Beats.

Enver Pasha warns the Allies that Turkey will continue to fight as long as one Turkish heart beats, even if Constantinople is lost.

The Winner of Lancers No. 24. For clothing and victuals and rent the workman's earnings are spent. And coming out shy, He utters this cry: "I'm homeless—but not in-a-cent."

Portrait of a man with text: "The Winner of Lancers No. 24. For clothing and victuals and rent the workman's earnings are spent. And coming out shy, He utters this cry: 'I'm homeless—but not in-a-cent.'"

CATHOLIC CHURCH FIGHT ON OULIA BOARDS

David Wanda, Bishop of New York, is fighting the Catholic Church's position on the Oulia boards.

EX-KAISER IS CRITICISED FOR NOT DYING IN WAR

Nearly 50,000 Charge Kaiser's Responsibility for Not Dying in War. The Kaiser is criticized for not dying in World War I.

ATTEMPT LIFE OF ENVOY FRIEDRICH AT BUDAPEST

Former President Under Siege. Report of Attempt on Friedrich's Life at Budapest. The attempt on Friedrich's life is reported.

TO BATTON MATERIALS AND FOOD IN JAPAN

London, March 3.—The United States is reported to be sending batton materials and food to Japan.

GIRL FORCED TO MARRY ACCUSES FOSTER MOTHER

London, March 3.—A girl is reported to have been forced to marry, and she has accused her foster mother.

MILAN ANARCHISTS FAIL TO MAKE GOOD ON SOVIET

London, March 3.—Anarchists in Milan are reported to have failed to make good on their Soviet promises.

SOLDIER GETS \$10,000 WHEN HE FINDS WIFE

London, March 3.—A soldier is reported to have found his wife and received \$10,000.

MASKED MEN HOLD UP IRISH VIKING'S MAIL

London, March 3.—Masked men are reported to have held up the mail of an Irish Viking.

TRUCKS WILL FIGHT

London, March 3.—Trucks are reported to be fighting in the streets of London.

ROB STOLEN HOME OF FRENCH HARA OF JAPAN

London, March 3.—A stolen home is reported to have been found in the hands of a French Hara of Japan.

Ek 3: Enver Paşa'nın Mektubuna *The Washington Times* Gazetesinin 3 Mart 1920 tarihli Cevabı

THE NATIONAL DAILY
Published at the United States Press Co.

Constantinople and Armenia Cap Climax of the Shame of Secret Diplomacy Under Peace Treaty; We Should Reject Whole Pact

Enver Paşa, commander-in-chief of the Turkish armies and the most powerful personality in Turkey, writes to the Berlin correspondent of the *Heimat* newspaper that Turkey is being "robbed of Constantinople, the sacred part of the Moslem religion" and that the nation is being sold to the representatives of the Great Powers, "the Turks will not be the victims of the world's peace, and there will be no peace in the Orient."

The declaration, sent as a warning to all Christians through the *Heimat* newspaper, is an account of the great indignation of the Turkish people at the peace treaty and a demand of the unshaken sentiment of the world as it is given by the *Heimat* newspaper, and there will be no peace in the Orient.

The *Washington Times* publishes the message, a wire cable from its Berlin correspondent, to give it the wide publicity which such a message from such a source deserves. Unconsciously with the publication we desire to say:

The *Times* OUGHT to be expelled from Constantinople, and Armenia made free forever with her national boundaries.

The wholesale murders of Armenians by the Turk on this occasion because the Turk is unable, but a brute and a savage, with a fanatic hatred of Christians and an unmovable disposition to kill them whenever the opportunity offers.

We will never allow any difference of opinion to deprive the Turk of all power and opportunity to kill his savage hordes.

In the interest of humanity and civilization, for which we are supposed to have fought, the Turk shall be driven out of Europe, driven out of Constantinople, and restricted to his present position of a slave.

He should be deprived of all sovereignty over any country, and he should be allowed to remain in his own land, but he should be abandoned, his arms taken away from him, and he himself made a prisoner to some neutral power.

The League of Nations has tried to inflict the Turk, the originally inhuman world of Europe, upon the United States of America.

This treaty is in no position to handle a situation so far removed from it.

Let the European league handle it, but let it handle it in accordance with the pledges those European nations have made, in accord with the high professions they have proclaimed, in accord with the first and fundamental principles of humanity and Christianity.

As long as Turkey has power, it will utilize it. As long as it has arms, it will dip them in Christian blood.

The threat of the national hero of Turkey, Enver Paşa, to "cut the Moslem world adrift," is an empty threat. If Turkey, when she was backed by the brains, money, and power of Germany in the world war, could not make effective the holy war she declared, at the instigation of Germany, for the purpose of annexing the Balkans of Rumania and England's Far Eastern colonies—if it was impossible, then, allied and supported by Germany at a time when Germany seemed to be winning the war—what can Turkey now do when she is without an army and without a government that functions?

So much, then, for that empty threat.

But the allied premier and the council of the League of Nations, about to transfer their from London to Rome for the purpose of settling the affairs of the Near East, are preparing to repeat one of those shameful divisions of the spoils of war which have often disgraced the "peace conference" of the subject.

The allied premier are CUTTING UP ARMENIA, dividing it among the victors. They propose TO KEEP TURKEY IN CONSTANTINOPLE. In spite of all the pledges given during the war to Armenia and to the whole world, the Allies are cutting into pieces themselves for this body.

When the United States declared the "mandate" for the Near East, England, in temporary possession of Constantinople by her fleet, declined to retain it. But France objected. France desired to obtain it with a large part of Syria which belongs to her and a part of Armenia which she is now to get. England objected to that.

As neither power would consent to give Constantinople to the other, both have decided to repudiate every pledge to the world given during the war and to keep murderous Turkey there.

There could be a better illustration how the world is governed under a league of international diplomats, sitting in secret, deliberating in secret, and making decisions in which self-interest is the predominant motive.

Armenia is to be divided into four parts—one given to France, another to the Kurds under a British mandate, another to the Turks, and the LEAST IMPORTANT PART EASTERN PART TO THE ARMENIAN PEOPLE.

Armenia has been the object of our special solicitude during more than three-quarters of a century. Since 1915 we have given tens of millions of dollars for the relief of her people in the hope that the promises for the independent one of Armenia would be fulfilled. We led the Armenians to believe that there was a world which had been destroyed by us, and they now look to us for full justice.

On January 1, 1918, Lloyd George declared to the House of Commons that the recognition of the independence of Armenia, the establishment of self-government there by the Armenians, wholly free from the tyranny of ages of Moslem rulers, is all constitutes one of the war aims of Great Britain.

On July 21, 1918, M. Clemenceau wrote that:

"THE SPIRIT OF SELF-ANNEXATION OF THE

WASHINGTON TIMES
By T. E. POWERS

"Bring Back, Bring Back My Money to Me!"

WASHINGTON
MARCH 3, 1920

Justice Gould's Great Decision In Electric Light Company Valuation

By BILL PRICE.

Justice Gould fully sustained the public's valuation of himself as a great jurist by his speaking decision on the valuation of public utilities in the District of Columbia. While his decision was rendered in the appeal of the Public Electric Light valuation case, the principle he established will doubtless be influential, if not binding, in similar appeals now before the District Supreme Court from other public utility valuations by the Public Commission.

Was a jurist with the magnificent legal mind of Justice Gould, the public would be better served if he were to withdraw the appeals they have taken on or at least, seek to compromise with counsel of the Utilities Commission upon an agreement that will remove all this litigation from the local courts and clear the way for a better understanding by Congress and the public of the irritating situation prevailing in the local traffic situation. These appeals are obstacles to the unification of the two lines so healthily sought by the public.

For it should be known that almost the same claims asserted by Justice Gould in the complaint of the P. E. C. Co. are made by the Washington Railway and Electric Company and the Capital Traction Company in appeals they have before the District Supreme Court from valuations of their property.

Justice Gould rejected, in most forcible manner, for instance, the claim of the P. E. C. Co. for \$2,000,000 valuation for easements or franchises in the public streets. It said nothing for these franchises and has no "right" to explain them as against the public. It said that if it had any claim, it would have to make "public use of the streets destructive of public rights," fully for Justice Gould. The same claim was made by the public use of the streets.

The P. E. C. Co. also claimed \$500,000 as reproduction cost for "compensation in easements" and promoters. Justice Gould holds this to be a "mere fiction of the imagination." He says:

Again the Justice agreed with the Commission in knocking out a claim for \$100,000 for certain property rights at Great Falls which the P. E. C. Co. acquired from the W. R. and E. in a little deal of financing that will not soon be forgotten. This power site has never been used for supplying electric power to Washington and may never be used. Why should the public pay a return on that sort of thing? Justice Gould shows where the electric light company did not even have a perfected title to the water rights it values at \$1,000,000 at the time of the Commission's order. The United States is about to take a hand at Great Falls, and these "rights" will then be attached by the Government.

Justice Gould finds that "fair valuation" covers and includes "every LEGITIMATE" expenditure made and is properly chargeable to capital account, and where depreciation has been properly provided for and no other property written off.

The decision holds that the inception of public utility, where risk and danger to capital is attached, the law gives them the right to a larger return, but not the right to a larger valuation. When the period of risk is passed, the enterprise safely established, the property sold, "the law" shows the rate of return to a fair and reasonable percentage upon the fair value of the property, "and so on" that valuation is found not much for the protection of the investor as protection of the RIGHTS OF THE PUBLIC, "whose patronage is the prime factor in the success of the Government."

Here's a judge who figures THE PUBLIC as a very important part of valuation and rate-making proceedings and findings.

ARMENIANS THEIR LOYALTY TOWARD THE ALLIES THEIR CONTRIBUTION TO THE FOREIGN FRONT, AND TO THE ORIENTAL LEAGUE HAVE STRENGTHENED THE TIES THAT CONNECT THEM WITH FRANCE.

AND HE WAS HAPPY TO CONFIRM THAT "THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC, LIKE THAT OF GREAT BRITAIN HAD NOT CRASED TO PLACE THE ARMENIAN NATION AMONG THE PROFERRED FATE THE ALLIES WERE TO SETTLE ACCORDING TO THE SUPREME LAWS OF HUMANITY AND JUSTICE."

On February 8, 1918, Baron Sominin, Italian foreign minister, was very happy—"to express once more the smallness of heartfelt sympathy with which the royal government follows the noble and noble efforts of Armenia for her independence and unity."

According to Lord Robert Cecil, to General Admaly, to General Ludendorff, to Van Buren, the Armenians played a decisive role in the winning of the war on the eastern front. For their fidelity to the Allied cause ONE MILLION OF THEM WERE DESTROYED BY THE TURKS. THE WOMEN MARRIED, THE GIRLS OUTRAGED.

Over contrary to the repeated and specific pledges which have been made to Armenia by every allied leader and in inter declaration of every principle of justice and reason, the inextinguishable compact between France and England on the one side and the Turks and Kurds on the

Letters From the Public to the Editor

Tobacco Users Condemned.
I have read your issue of the 27th and I am glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit. I am sure that you will find many readers who will be glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit. I am sure that you will find many readers who will be glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit.

Child Service and Homestead Bill Not of Me's Use.
I have read your issue of the 27th and I am glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit. I am sure that you will find many readers who will be glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit.

Fish Fifty Cents a Pound Is.
I have read your issue of the 27th and I am glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit. I am sure that you will find many readers who will be glad to see that you have taken up the question of the tobacco habit.

HEARD AND SEEN

PARK POSITION MAKING
A new addition to the park position making... (text continues with various news snippets)

YAN SERVICE FOR CHIEF
W. M. CLAYTON is the chief of the... (text continues with various news snippets)

VICTIM
A victim of the... (text continues with various news snippets)

THE FEDERAL EMPLOYERS
The federal employers... (text continues with various news snippets)

160

Dân Văn 2025/1

EK 3 A: *The Washington Times* Gazetesinin Enver Paşa'nın Mektubuna Verdiği Cevabın Türkçe Tercümesi

İstanbul ve Üstü Örtülen Ermenistan Suçu. Barış Antlaşması Adı Altında Gizli Diplomasi Utancının Zirvesi: Antlaşmayı Tüm-den Reddetmeliyiz

Türk ordularının başkomutanı ve Türkiye'nin en güçlü şahsiyeti olan Enver Paşa, Hearst gazetelerinin Berlin muhabirine, "İslam dininin dünyevi merkezi olan İstanbul'un Türklerden gasp edildiğini" yazıyor. Büyük Güçlerin temsilcileri tarafından parçalanan "Türk, Müslüman dünyasını ateşe verecek ve Doğu'da barış olmayacak".

Hearst gazeteleri vasıtasıyla tüm Hristiyanlara yönelik bir uyarı olarak yayımlanan bu açıklama adeta dünyanın aydınlanmış duyularına karşı Abdülhamid'in kendisinden yahut Şeyhülislam'dan çıkmış açık ve otoriter bir meydan okumadır. Hearst'in yönettiği gazeteler itibarıyla bildirinin geniş bir kamuoyuna ulaşması mümkün olmuştur.

The Washington Times, telsiz telgrafla Berlin muhabirinden gelen mesajı yayımlayarak böyle bir kaynaktan gelen mesajı geniş kitleye ulaşmayı hak ettiği için neşretmiştir. Yayınla eşzamanlı olarak şunları söylemek istiyoruz:

Türk, Konstantinopolis'ten kovulmalı ve Ermenistan ulusal sınırları ile sonsuza kadar özgür kılınmalıdır.

Ermenilerin Türkler tarafından toptan öldürülmesi devam ediyor. Çünkü Türk, Hristiyanlara karşı fanatik bir nefret besleyen ve fırsat buldukça onları öldürmeye yönelik kontrol edilemez bir eğitime sahip kaba ve vahşiden başka bir şey değildir.

O asla değişmeyecektir. Dolayısıyla bu sürekli cinayet ve yağma durumunu iyileştirmenin tek yolu, Türk'ü tüm gücünden ve vahşi nefretini dışa vurma fırsatından mahrum etmektir.

Uğruna savaştığımızı varsaydığımız insanlık ve medeniyetin yararı için Türkler Avrupa'dan sürülmeli, Konstantinopolis'ten çıkarılmalı ve Küçük Asya'nın sınırlı bir kısmında tutulmalıdırlar.

O [Türkiye] herhangi bir Hristiyan halk üzerindeki tüm egemenliğinden ve tüm askeri gücünden yoksun bırakılmalıdır. Orduları dağıtılmalı, silahları ondan alınmalı ve kendisi de uygar bir ulusa tabi kılınmalıdır.

Milletler Cemiyeti Avrupa'nın kriminal deliler koğuşu olan Türk'ü ezme işini Amerika Birleşik Devletleri'nin üzerine yıkmaya çalıştı. Bu ülke kendisinden bu kadar uzak konumdaki durumu idare edecek vaziyette değildir.

Bırakalım [bu meseleyi] Avrupa ligi/topluluğu halletsin ama Avrupa uluslarının verdikleri taahhütlere, ilan ettikleri yüksek mesleklere, insanlığın ve Hıristiyanlığın ilk ve temel ilkelerine göre halletsinler.

Türkiye, gücü olduğu sürece bunu kötüye kullanacaktır. Silahları olduğu sürece onları Hristiyan kanına bulayacaktır.

Türkiye'nin milli kahramanı Enver Paşa'nın "İslam dünyasını ateşe verme" tehdidi boş bir tehdittir.

Şayet Türkiye Dünya Savaşı sırasında, Almanya savaşı kazanacak gibi görüldüğü bir zamanda onların aklını, parasını ve gücünü arkasına almışken, yine Almanya'nın kıskırtmasıyla ilan ettiği cihatla Mısır'daki ve İngiltere'nin Uzakdoğu kolonilerindeki Müslümanların ayaklandırılması konusunda başarısız olmuşsa, şimdiki ordu-suz ve işleyen bir yönetimden yoksun Türkiye ne yapabilir?

O halde bu boş tehdit için bu kadarı da fazladır.

Ancak, Yakın Doğu meselelerini halletmek amacıyla Londra'dan Roma'ya taşınmak üzere olan müttefik başbakanlar ve Milletler Cemiyeti konseyi, savaş ganimetlerinin o utanç verici taksimlerinden birini daha tekrarlamaya hazırlanıyorlar. Oysa bu yaklaşım kutsal olmayan geçmişin "barış konferanslarını" o kadar çok lekelemiştir ki.

Müttefik başbakanları ERMENİSTAN'I KESİYOR, galipler arasında paylaşıyor. TÜRKİYE'NİN İSTANBUL'DA KALMASINI teklif ediyorlar. Savaş boyunca Ermenistan'a ve tüm dünyaya verilen onca söze rağmen Müttefikler bu ganimet için kendi aralarında kura çekiyorlar.

Amerika Birleşik Devletleri, Yakın Doğu için "manda"yı reddedince, filosu sayesinde Konstantinopolis'in geçici sahipliğinde bulunan İngiltere, onu elinde tutmak istedi. Ancak Fransa itiraz etti. Fransa kendisine ait olan Suriye'nin büyük bir kısmı ile şimdi alacağı Ermenistan'ın bir parçasına sahip olmak istedi. İngiltere buna itiraz etti.

Her iki güç de Konstantinopolis'i bir diğerine vermeye razı olmayacağından, her ikisi de savaş sırasında dünyaya verilen tüm taahhütleri reddetmeye ve canı Türkiye'yi orada tutmaya karar verdiler.

Dünyanın nasıl bir uluslararası diplomatlar birliği tarafından yönetildiğine dair bundan daha iyi bir örnek olamaz. Bunlar gizli oturumlardaki gizli müzakerelerle şahsi çıkarların baskın güdü olduğu kararlar veriyorlar.

Ermenistan dörde bölünecek; bir parçası Fransa'ya, bir parçası İngiliz mandası altındaki Kürtlere, diğer bir parçası Türklere ve EN AZ ÖNEMLİ EN DOĞU KISMI DA ERMENİ HALKINA verilecek.

Ermenistan, yüzyılın dörtte üçünden fazla bir süredir bizim özel ilgimizin konusu olmuştur. 1915'ten beri Ermenistan'ın bağımsızlığı için verilen sözlerin yerine getirilmesi umuduyla Ermenistan halkına on milyonlarca dolar yardımda bulunduk. Davalarını canı gönülden savunacağımıza Ermenileri inandırdık ve şimdi tam adalet için gözleri bize bakıyor.

Avam kamarasında 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmada Lloyd George, Ermenistan'ın bağımsızlığının tanınmasının, orada Ermeniler tarafından özyönetim kurulmasının, Müslüman yöneticilerin yüzyıllardır süren baskılarından tamamen kurtulmasının Büyük Britanya'nın savaş hedeflerinden birisini oluşturduğunu ilan etmişti.

21 Temmuz 1918'de M. Clemenceau şöyle yazıyordu: “ERMENİLERİN ÖZGÜRLÜK RUHU, MÜTTEFİKLERE OLAN SADAKATLERİ, YABANCI LEJYONA, KAFKAS CEPHESİNE VE ŞARK LEJYONUNA KATKILARI ONLARIN FRANSA İLE OLAN BAĞLARINI GÜÇLENDİRMİŞTİR.” ... VE O ŞUNU DOĞRULAMAKTAN MUTLULUK DUYDUĞUNU İFADE ETMEKTEN DE GERİ DURMAMIŞTI: “MÜTTEFİKLERCE, İNSANLIĞIN VE ADALETİN EN YÜCE KANUNLARINA GÖRE KADERLERİNİ DÜZENLEMELİK İSTEDİKLERİ HALKLAR ARASINDA ERMENİ MİLLETİNİ SAYMAKTAN BÜYÜK BRİTANYA GİBİ CUMHURİYET HÜKÜMETİ DE VAZGEÇMEMİŞTİR.”

8 Şubat 1918'de İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sonnino, “Ermenistan'ın bağımsızlığı ve birliği için sürekli ve asil çabalarını izleyen kraliyet hükümetinin içten sempati duygularını bir kez daha ifade etmekten” çok mutluydu.

Lord Robert Cecil'e, General Allenby'ye, General Ludendorff'a ve von Sanders'e göre, Ermeniler Doğu Cephesi'ndeki savaşın kazanılmasında belirleyici bir rol oynamışlardı. İtilaf Devletleri'nin davasına sadakatlerinden dolayı BİR MİLYON KİŞİ TÜRKLER TARAFINDAN YOK EDİLMİŞ, KADINLAR KATLEDİLMİŞ, KIZLAR TECAVÜZE UĞRAMIŞTIR.

Şimdi her bir müttefik lider tarafından Ermenistan'a tekraren verilen özel taahhütlerin aksine her türlü adalet ve mantık ilkesini çiğneyerek bir tarafta Fransa ve İngiltere arasında, diğer tarafta Türkler ve Kürtler arasındaki affedilemez uyuşma sonucunda Ermenistan parçalanıyor ve İstanbul Türklerin hükümet merkezi olarak kalıyor. Bu durumsa bizim milletimiz de dâhil bütün müttefik milletlerin daha önceki felsefesini/öğretisini ve sözünü yalanladığı gibi ayrıca Milletler Cemiyeti antlaşmasının her prensibine karşı geliyor.

Bu sansasyonel güvene ihanet hâli her uluslararası antlaşmayı ve sözleşmeyi bir kâğıt parçasına indirgediği gibi her yerde insanların hükümetlerle alay etmesine ve onları hor görmesine yol açar. Yine ayrıca muhtemelen uzak olmayan bir gelecekte başka bir savaşı kaçınılmaz kılar.

Başkan Wilson'ın özel dikkatini ve tüm diktatörce güçlerini kullandığı anlaşılan İtalya ve Yugoslavya arasındaki sınır çizgisinin kesin olarak çizilmesi tartışması, bu trajediyle karşılaştırıldığında oldukça önemsizdir. Yakın Doğu'daki bu adaletsizlik ve şiddet ise yalnızca emperyalizmin ve aç gözlülüğün güçlerince dikte edildi.

Savaş sırasında imzalanan ancak Amerika Birleşik Devletleri'nden gizlenen Shantung ve Dalmaçya ile ilgili gizli anlaşmaları önceden ifşa etmiş olan Barış Konferansı, şimdi de İstanbul'u etkileyen, Ermenistan ile ilgili başka bir gizli anlaşmayı ifşa ediyor. Bu, Sykes-Picot olarak bilinen antlaşmadır. Tıpkı Shantung'da inancımı ihlal ettiği gibi, Başkan Wilson'ın bunu da kabul etmesi bekleniyor. Zira o, muhtemelen kendi kibrinden başka hiçbir şeyle ilgilenmediği için bunu kabul edecek. Bu ise Milletler Cemiyeti altındaki gizli antlaşmalardan duyulan utancın zirve noktasıdır.

Biz tüm anlaşmayı reddetmeliyiz.

Amerika'yı, Hristiyan Amerika'yı özgür bırakın, o da Hristiyan Ermenistan'ın özgürlüğünü güvence altına alsın."⁶²

EK 4: The Washington Times Gazetesinin 25 Temmuz 1920 Tarihli Nüshası. Von Wiegand'ın Enver Paşa'nın İkinci Mektubunu Konu Eden Yazısı

THE WASHINGTON TIMES, SUNDAY, JULY 25, 1920. Mohammedan World Rising To Free Self From British Rule, Says Enver Pasha

TURKS SETTING ORIENT ABLAZE. "Fire and Sword" Will Free Them From English Yoke, Says Ottoman Chieflain.

"Good Red Wine" Giving Place to Grape Juice, Federal Experts Discover.

WILSON BOUNDARY PLAN TURNED DOWN. Allied Council Rejects President's Proposal for Settling Polish-Czech Dispute.

"BALDY OF ROME," the most famous moustache in the world, has been dragged a mile, and a photograph of his biography. Partly deaf and blind now, in 1906, at the age of 12, he covered 470 miles of snow and ice in Alaska. Mrs. Esther Darling, of Berkeley, Cal., has written the story about him.

PRINTER IS HELD IN DEATH TRUNK PROBE. "Alan A. Tatham" Tells Police He Saw Slain Girl in Detroit June 4.

Says "Took, Pooh," to Cop, Now He's Punched Again, and Only Just Out of Jail.

SHIPBOARD GRAYING OVER OIL SITUATION. Crews Meet Tomorrow to Seek Means of Keeping U. S. Flag Black.

Advertisement for Boston Garter Socks, featuring an image of a garter and text: "Quality First", "Boston Garter Socks", "Wear the World Over".

Advertisement for Burnstine's Diamonds, featuring text: "BURNSTINE'S DIAMONDS", "361 PENNA. AVE.", "PHILADELPHIA PA.".

Advertisement for Resolute, featuring text: "RESOLUTE IS 3 TO 1 BETTING FAVORITE", "Plenty of Money in Sight on Part of Yankee Backers But Shamrockers Backward."

Advertisement for Lipton's Tea, featuring text: "Lipton Promised Title Of 'Viscount Shamrock' If He Captures Cup", "Plenty of Money in Sight on Part of Yankee Backers But Shamrockers Backward."

Advertisement for Red Cross, featuring text: "RED CROSS DANCE", "ADULTS ONLY", "DANCE IN N. Y."

Large advertisement for Howard P. Foley Company, featuring text: "Raising the Dust--", "TEN DAYS' FREE TRIAL IN YOUR HOME", "APEX OR COFFIELD Electric Suction CLEANER", "Here's the Rub--", "You Risk Nothing", "WRITE, CALL OR PHONE US", "HOWARD P. FOLEY COMPANY - ELECTRIC SERVICE", "806 12th St. N. W.", "Phone Main 1130-1131".

Advertisement for The Riggs National Bank, featuring text: "Are You Fishing or Wishing?", "The day came for your vacation, but you could not furnish your wish, because you had not saved the money for your outing.", "The Riggs National Bank", "OF WASHINGTON D. C.", "1414 and 1420th Sts. N.W.", "Branches: 17th and Madison Sts. N.W., 18th and M Sts. N.W., 19th and M Sts. N.W., 20th and M Sts. N.W., 21st and M Sts. N.W., 22nd and M Sts. N.W., 23rd and M Sts. N.W., 24th and M Sts. N.W., 25th and M Sts. N.W., 26th and M Sts. N.W., 27th and M Sts. N.W., 28th and M Sts. N.W., 29th and M Sts. N.W., 30th and M Sts. N.W., 31st and M Sts. N.W., 32nd and M Sts. N.W., 33rd and M Sts. N.W., 34th and M Sts. N.W., 35th and M Sts. N.W., 36th and M Sts. N.W., 37th and M Sts. N.W., 38th and M Sts. N.W., 39th and M Sts. N.W., 40th and M Sts. N.W., 41st and M Sts. N.W., 42nd and M Sts. N.W., 43rd and M Sts. N.W., 44th and M Sts. N.W., 45th and M Sts. N.W., 46th and M Sts. N.W., 47th and M Sts. N.W., 48th and M Sts. N.W., 49th and M Sts. N.W., 50th and M Sts. N.W., 51st and M Sts. N.W., 52nd and M Sts. N.W., 53rd and M Sts. N.W., 54th and M Sts. N.W., 55th and M Sts. N.W., 56th and M Sts. N.W., 57th and M Sts. N.W., 58th and M Sts. N.W., 59th and M Sts. N.W., 60th and M Sts. N.W., 61st and M Sts. N.W., 62nd and M Sts. N.W., 63rd and M Sts. N.W., 64th and M Sts. N.W., 65th and M Sts. N.W., 66th and M Sts. N.W., 67th and M Sts. N.W., 68th and M Sts. N.W., 69th and M Sts. N.W., 70th and M Sts. N.W., 71st and M Sts. N.W., 72nd and M Sts. N.W., 73rd and M Sts. N.W., 74th and M Sts. N.W., 75th and M Sts. N.W., 76th and M Sts. N.W., 77th and M Sts. N.W., 78th and M Sts. N.W., 79th and M Sts. N.W., 80th and M Sts. N.W., 81st and M Sts. N.W., 82nd and M Sts. N.W., 83rd and M Sts. N.W., 84th and M Sts. N.W., 85th and M Sts. N.W., 86th and M Sts. N.W., 87th and M Sts. N.W., 88th and M Sts. N.W., 89th and M Sts. N.W., 90th and M Sts. N.W., 91st and M Sts. N.W., 92nd and M Sts. N.W., 93rd and M Sts. N.W., 94th and M Sts. N.W., 95th and M Sts. N.W., 96th and M Sts. N.W., 97th and M Sts. N.W., 98th and M Sts. N.W., 99th and M Sts. N.W., 100th and M Sts. N.W."

Advertisement for Stratford Cigarettes, featuring text: "Stratford MILD TOBACCO CIGARET", "PERFECT 100%", "D. LOUGHRAN CO., Inc.", "1347 Pa. Ave. N. W.", "Phone Main 391."

Ek 5: Enver Paşa'nın 1920 Yılı Temmuz Ayında Karl von Wiegand'a Yazdığı Mektubun İlk ve Son Sayfaları

1420

Im Juli.

Lieber Herr W i e g a n d !

Ich habe soeben erst erfahren, dass Sie mir eine drahtlose Meldung nach Moskau sandten. Sie erreichte mich jedoch nicht, und zwar aus Gründen, die ich Ihnen brieflich nicht darlegen kann. Falls Sie irgendwie bedauert haben sollten, meine Einladung zum Mitfliegen über die Randstaaten nach Russland nicht erhalten zu haben, so kann ich Sie nur beglückwünschen, dass der Zufall Sie daran hinderte. Das Geschick war mir teils unfreundlich, teils freundlich gesinnt. Im letzten Augenblick musste ich meine Dispositionen ändern, nahm statt eines grossen Aeroplanes, einen sehr kleinen. Die Folge davon war, dass meine Berechnungen hinsichtlich Kurs und Brennstoff falsch wurden. Der Motor verbrauchte vielmehr Benzin als wir berechnet hatten. Zweimal wurde unser Benzinvorrat erschöpft und zwang uns dort zu landen, wo wir nicht die Absicht hatten. Das erstemal landeten wir im Winkel von Danzig. Es machte mir ein besonderes Vergnügen, die englisch verwaltete „Freie Stadt“ zu besuchen. Bei einer zweiten Gelegenheit rettete mich ein Engländer vor schwerem Schaden, vielleicht sogar vom Tode. Kismet! Eine zweite Gruppe meiner Kameraden, welche den Auftrag hatte, uns zu folgen, falls man in einer bestimmten Zeit nichts von mir hören würde, legte den Flug ohne Störung oder Schwierigkeit zurück. Deren Mission war ein Erfolg.

Ich setze voraus, dass Sie in Ihrem Radiotelegramm nach Mos-

- 5 -

melden. " Dieser Staatsmann sieht die Zukunft.

Die „ gerechten und rechtlichen“ Engländer haben meinen Vater - einen alten Weissbärtigen Mann - festgenommen und ihn nach Malta verschickt. Was war sein Verbrechen? Dass er mein Vater ist. Meine jüngste Schwester wurde festgenommen und in Konstantinopel eingekerkert, weil sie meine Schwester ist. Mein Bruder floh mit meinem Weib und meinen Kindern. Können Sie sich wundern, wenn die Türken gezwungen sind, ähnlich zu handeln, und dass Engländer heute die Strassen von Baku reinigen?

Die jetzige türkische Regierung mag den Friedensvertrag zeichnen, das wird aber niemals den Frieden mit den Briten in der Türkei oder im Orient bedeuten.

mit meinem Grossvater
Enver

EK 5 A: Enver Paşa'nın Temmuz 1920'de Karl von Wiegand'a Yazdığı Almanca Mektubun Notlandırılmış Türkçe Tercümesi

Sevgili Bay Wiegand!

Bana, Moskova'ya bir telsiz mesaj gönderdiğinizizi daha yeni öğrendim. Mesajınız burada mektupla anlatamayacağım sebeplerden dolayı bana ulaşmadı. Şayet benimle beraber komşu ülkeler üzerinden Rusya'ya uçuş davetimi kabul etmediğinizden dolayı bir pişmanlık duyuyorsanız, bu konuda size engel çıkaran talihi-niz için sizi sadece tebrik edebilirim. Kader bize kısmen dostane kısmen de değildi. Son anda kararımı değiştirmek zorunda kaldım ve büyük bir uçak yerine küçük bir uçağı tercih ettim. Bunun sonucunda da rota ve yakıt hesaplamalarım yanlış çıktı. Uçağın motoru hesapladığımızdan çok daha fazla benzine ihtiyaç duyuyordu. İki kez benzinimiz bitti ve hiç de planlamadığımız yerlere iniş yapmak zorunda kaldık. İlk olarak Danzig yakınlarına indik. İngilizlerce yönetilen “özgür şehir”i ilk defa ziyaret etmekten özellikle keyif aldım. İkinci seferinde beni ağır bir yaralanmadan ve hatta ölümden bir İngiliz kurtardı. Kısmet!

Bizi takip etmekle görevli yoldaşlarımdan oluşan ikinci bir gruba, şayet belli bir süre zarfında bizden haber almazlarsa uçuşlarını herhangi bir zorluk yahut rahatsızlık olmaksızın sürdürmeleri vazifesi verilmişti. Onların misyonu başarılı oldu.

Öyle tahmin ediyorum ki, Moskova'ya gönderdiğiniz radyo telgrafında gelişmeler ve Şark'taki durum hakkındaki görüşlerimi öğrenmek istediniz. Umarım görüşlerime hala ilgi gösteriyorsunuzdur.

Taş yuvarlanmaktadır [Taş bir kere yerinden oynadı]. Artık hiçbir şey onu durduramaz. Asya'da ve Mısır'da bir İngiliz sömürge imparatorluğu kurma rüyası bitti. İslam dünyası İngiliz boyunduruğunu silkelemek için ayağa kalktı.⁶³ [İslam dünyasının] Bazı kı-

63 Von Wiegand bu ifadeyi şu şekilde vermiştir: “Top yuvarlanıyor, hiçbir şey onu durduramaz. Bunun anlamı Asya ve Mısır'daki İngiliz sömürge imparatorluğunun sonudur. İslam dünyası, İngiliz boyunduruğunu üzerinden atmak için ayaklanıyor. Bu on beş yıl sürebilir ama tarihte bunun ne önemi var?” Almanca mektubunda Enver Paşa “top [ball]” değil “Stein[taş]” kelimesini kullanmıştır. Ayrıca “bu on beş yıl sürebilir...” gibi bir ifade de kullanmamıştır. Bu da von Wiegand'ın metne kendi eklemesidir. Cümlelerin orijinali şöyledir: “Der Stein ist in Rollen. Nichts kann ihn mehr aufhalten. Der Traum von den britischen Kolonialreich in Asien und Ägypten ist beendet. Die Mohammedanische Welt erhebt sich, um das britische Joch abzuschütteln. (...)” Bkz. Enver Paşa, *Temmuz Mektubu*, s. 2.

sımlarında şimdiki kadar sadece içten içe yanan ateş diğer kısımlarında şimdiden alevler halinde yükseldi bile. Dünyanın geri kalan kısmı bunları göremiyor çünkü iletişim araçları üzerindeki İngiliz kontrolü bu gelişmeleri insanların gözünden saklıyor. Ya da yalnızca önemsiz parıltıları sızdırıyor.

Size yazdığım da sanırım mart ayıydı; Türkiye’de büyük bir miliyetçi ayaklanma meydana geleceği öngörüsünde bulunmuş ve Türklerdeki ruh halinin Haçlı seferlerini hatırlattığımı söylemiştim. Türk’ün Şark’ı ateşe vereceğini söylemiştim. Bu ne bir blöf ne de lüzumsuz bir palavraydı. İngiltere’nin Şark’taki amacı Türkiye’yi parçalamak ve Mısırlılara yaptıkları gibi Türkleri de İngiltere’nin kölesi haline getirmektir. Biz bu meydan okumayı kabul ettik. Bu [meydan okumayı kabul] söz(ü) İslam dünyasının her bir köşesine ulaştı. Artık bahis konusu olan yalnızca Türklerin İngiltere’ye karşı savaşı olmaktan çıktı ve çabucak İslam dünyasının İngiltere boyunduruğuna karşı savaşına dönüştü. O İslam dünyasının kalbi ise Türkiye’dir. [Müslümanlar] her bir hücrene kadar itaat ederek İngilizlere ve onun yardımcılara karşı açık savaşlar, gerilla savaşları ve küçük çete savaşları şeklinde ve her türlü kumpaslarla ve bireysel saldırılarla bu savaşı sürdürecektir.

Versailles’te, St. Germain’de ve Nuilly’de adalet konuşulmayıp da güç sahipleri ellerinde kılıçla yönettiklerinden dolayı Müslümanlarla Britanyalılar arasında son kararı artık ateş ve kılıç verecektir.

Bu, İslam dünyasının Hıristiyan dünyasına karşı bir savaşı değildir, bilakis Müslümanların kendilerini ve ülkelerini İngilizlerden özgürleştirmeleri savaşındır. *Nasıl bundan bir asırdan fazla bir zaman önce aynısını kendi ülkemiz yaptıysa.*⁶⁴

İran’da, Afganistan’da, evet Hindistan’da bile, Mezopotamya’da, Mısır’da, Kafkasya’da ve Türkiye’de yoldaşlarımız omuz omuza sonuna kadar savaşıyorlar. Bu [savaş] yıllarca sürebilir; ancak işgalci Haçlılara karşı Müslümanların tarihteki direnişlerini hatırlatıyorum. Ve İngiliz halkı bütün her şey için Lloyd George’a teşekkür edebilir. Şayet o, kabinesindeki bazı bakanları dinlemiş olsaydı birçok şeyin önüne geçilmiş olurdu. Biz, bir ölüm kalım savaşı istemiyoruz. Bunu isteyen o’dur. Bizi buna o [Lloyd George] zorladı. Baş-

64 Almanca: “(...) wie es vor mehr als einen Jahrhundert unser eigenes Land getan hat.” Şeklinde yazılmıştır. Nitekim Karl H. von Wiegand bu yanlışlığı İngilizceye tercüme ederken düzeltme ihtiyacı duymuş ve “(...) to free themselves and their countries from the British as more than a century ago your own country did.” şeklinde yazmıştır. Gazetede ise şu şekilde yayımlanmıştır: “Tıpkı sizin, ülkeniz Amerika’yı yüz yıl önce İngiliz boyunduruğundan kurtardığınız gibi.”

ka şansımız yoktu. Artık bir geri dönüş söz konusu değildir. Ateşler yanyanıyor, İngiltere söndüremiyor, özellikle de kalbinde İrlanda gibi bir çıban olduğu için.

Birkaç ay gibi kısa bir zamanda varılan gelişmelerden çok mut-mainim. Rusya arkamızı kolluyor. İran'daki İngiliz mağlubiyeti ve utancı malumdur. Afganistan'da ve Türkistan'daki hareket *İtalya'daki*⁶⁵ mümin kardeşlerimize yardım için hızla geliyor. Hindistan'da çok şey oluyor ama bunlardan dünyanın ya hiç haberi yok ya da çok az haberdar oluyor. İngiltere'ye karşı hemşerilerim ve yoldaşlarım Mezopotamya'da savaşıyorlar. Araplar bize katılıyorlar; Suriye'de Emir [Faysal] Fransızlar aleyhine döndü ve halk bizimledir. Mısır'daki durum da İngilizler için, benim son raporlarımla uyumlu şekilde, her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi [Mısır'daki] milliyetçi hareket bastırılmaz. Bir İngiliz'in hayatı, şehirlerin ana caddelerinde güvende değildir. Hele banliyölerinde hiç değildir.

Türkiye'de Hintli Müslüman İngiliz askerleri İzmit'te Mustafa Kemal'in askerlerinin üzerine yürümeye karşı çıkmışlardır. Türk milliyetçilerinin cephesi İstanbul'un arkasındaki yarımada-da [İzmit yarımadası] Tuzla'dan Karadeniz'e uzanıyor. İngilizler İstanbul'la cephe arasındaki ince hattın güvenliğini sağlamaktan bile acizler. Birliklerimizin küçük müfrezeleri Boğaz kıyısındaki Beykoz'da savaşıyorlar ki orası şehrin Kuzey eteklerinden sadece birkaç kilometre uzaklıktadır.

Kısa süre önce 3 piyade alayı ile 2 Kırgız Süvari alayı Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetleriyle birleştiler. Ama bunlar dinimizin ve hükümetimizin merkezi olan kutsal hilafet şehrimizin kurtarılması için daha yalnızca bir başlangıçtır. Aksi yöndeki tüm haberlere rağmen birliklerimiz iyi donanımlıdır. Silah ve cephanemiz vardır. Ayrıca şunu da ifade etmekten mutluluk duyuyorum ki şimdi gerekli olan parasal güce de sahibiz.

Ben ve yoldaşlarım ölebilir ya da ortadan kaybolabiliriz. Bunun bir önemi yoktur. Ülkemizi ve halkımızı özgür kılmak için yaşayacağız ya da öleceğiz. Hareket artık öyle bir aşamaya geldi ki benim veya bir başka liderin ölümü hiçbir şekilde bu hareketin başarısızlığına yol açmayacaktır.

⁶⁵ İngilizce çevirisinde von Wiegand İtalya'yı India (Hindistan) olarak düzeltmiştir. Gazeteye aktarıldığı şekli ise şu şekildedir: "Afganistan ve Türkistan'da Hindistan'daki kardeşlerimizin de yardımıyla hareket hızla büyüyor."

İtilaf Devletleri'nden birinin Dışişleri Bakanı yakın zaman önce tamamen haklı ve doğru bir öngörüyle bizden birine demiştir ki: 'İslam dünyası kendisini yabancı hükümlerinden kurtaracaktır. Savaş öyle olacak ki, kendi iyiliğimiz için bu kaçınılmaz ve geniş kapsamlı sarsıntıların sonuçlarından mümkün olduğunca kaçınmaya çalışmalıyız.' Bu devlet adamı geleceği görüyor.

Bu "Adil ve hukuk sever" İngilizler benim yaşlı bir adam olan aksakallı babamı tutukladılar ve onu Malta'ya gönderdiler. Suçu neydi onun? Benim babam olması. En küçük kız kardeşim tutuklandı ve İstanbul'da hapse konuldu. Sırf benim kardeşim olduğu için. Erkek kardeşim, eşim ve çocuklarımla kaçmak zorunda kaldı. *O zaman Türklerin benzer şekilde davranmak zorunda kalmaları-na ve bugün İngilizlerin Bakü caddelerini temizlemelerine şaşırır mısınız?*⁶⁶

Hâlihazırdaki Türk hükümeti barış antlaşmasını imzalayabilir ama bu hiçbir zaman İngilizlerle⁶⁷ Türkiye'de yahut Doğu'da barış anlamına gelmeyecektir.

Çok selamlarımla

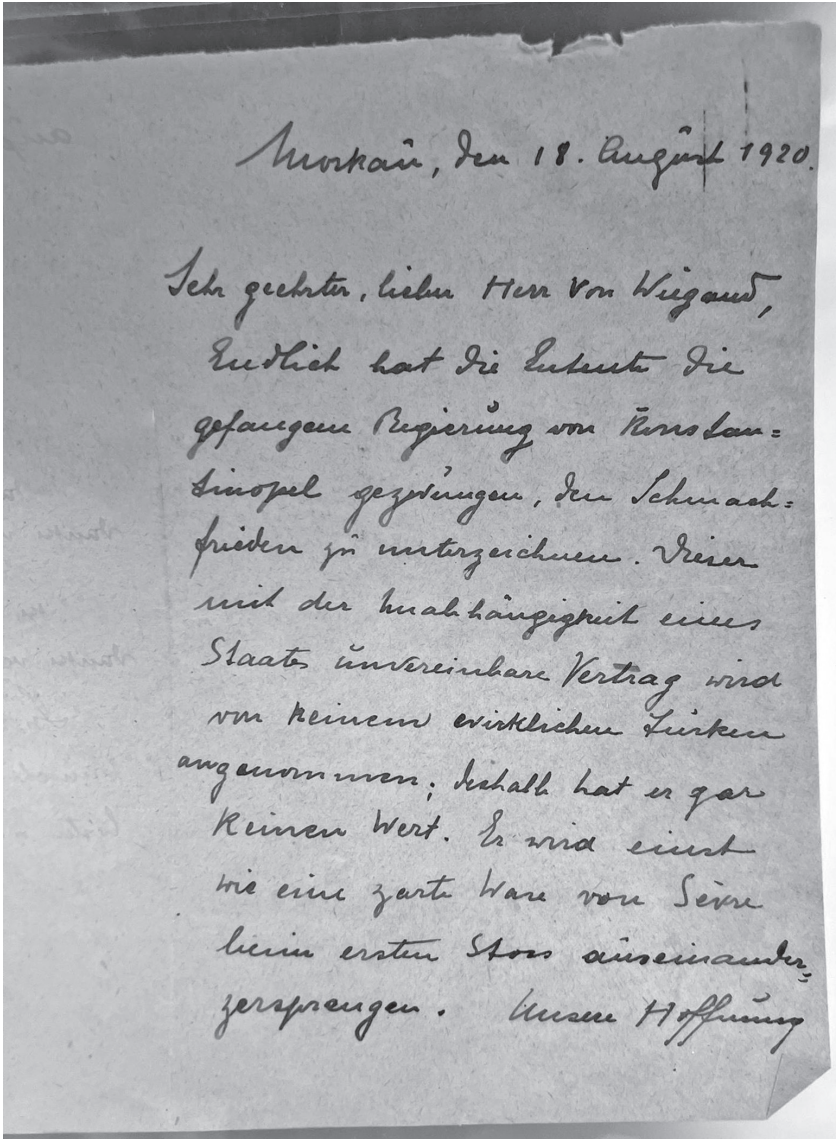
ENVER (İmza)⁶⁸

66 Bu son cümle ile Enver Paşa'nın ne kastettiği anlaşılmamaktadır. Muhtemelen bağlamından kopmuş yahut eksik yazılmış olmalıdır.

67 Von Wiegand 25 Temmuz 1920 tarihli yazısında bu son cümleye İngiltere'nin yanında Fransa'yı eklemiştir.

68 Bkz. Enver Paşa, *Temmuz Mektubu*, s. 1-5. Mektubun Türkçe tercümesinde dipnotlarda da açıklanan ve tereddütlü yaklaşılan ifadeler tarafımdan italik karakterle belirtilmiştir.

Ek 6: Enver Paşa'nın 18 Ağustos 1920 Tarihinde Moskova'dan
Von Wiegand'a Yazdığı Mektup

auf eine bessere Zukunft unseres
Volkes wird von Tag zu Tag grösser.

Ich bin vom Gang meiner Arbeit
sehr zufrieden. Über die Details
kann Herr Hümann Ihnen
die nötigen Mitteilungen
machen. Wenn Sie weiterhin
mit Ihrer Presse uns unterstützen
wollten, würden Sie mich sehr zum
Danks verpflichtet.

Indem ich Ihnen alles Gute zu
wünsche, verbleibe ich mit dem
besten in den herzlichsten Grüßen

Ihr ergebener

Enver

EK 6 A: Enver Paşa'nın 18 Ağustos 1920 Tarihinde Moskova'dan Von Wiegand'a Yazdığı Mektubun Türkçe Tercümesi

Moskova, 18 Ağustos 1920

Çok saygıdeğer sevgili Bay von Wiegand,

Sonunda İtilaf Devletleri İstanbul'un esir hükümetini utanç barışını imzalamaya mecbur bıraktılar. Bir devletin bağımsızlığıyla bağdaşmayan bu antlaşma hiçbir gerçek Türk tarafından kabul edilemeyecektir: O yüzden de hiçbir kıymeti yoktur. *O bir gün narin bir vazo gibi ilk vuruşta darmadağın olacaktır.*

Halkımızın daha iyi bir geleceği olacağına dair umutlarımız her geçen gün büyüyor. İşlerin gidişatından çok memnunum. Bay Humann ayrıntılar hakkında size gerekli bilgileri verebilir. Şayet basınınız yoluyla bizi desteklemeye devam ederseniz kendimi size şükranlarımı sunmakla vazifeli sayarım.

Her şeyin gönlünüzce olması dileğiyle, en iyi ve en içten saygılarımı sunarım.

Sadık dostunuz Enver

ENVER PASHA AND AMERICAN PUBLIC OPINION: THE IMPACT OF HIS NEWLY PUBLISHED 1920 LETTERS ADDRESSED TO THE AMERICAN PUBLIC

Abstract

This article examines three letters written by Enver Pasha in 1920. While the first two letters, sent to American journalist Karl H. von Wiegand, were published in *The Washington Times*, the third letter, written from Moscow in August, is published here for the first time. The first of these letters, sent from Germany and previously unknown, was discovered in the Enver Pasha Collection at the Archives of the Turkish Historical Society. The second and third letters were found in the Karl H. von Wiegand papers at the Hoover Institution Archives at Stanford University in the United States. This study provides a comprehensive analysis of the letters, including the newspaper's response to the first one. Written with the intention of influencing public opinion in the United States and Europe, the letters offer valuable insights into Enver Pasha's thoughts and proposed solutions regarding key issues such as the liberation of the Islamic world, the framework of the anticipated peace treaty with Türkiye, the Islamo-Bolshevik alliance, and the Armenian question.

Keywords: Enver Pasha, Karl H. von Wiegand, USA, *The Washington Times*, Pan-Islamism, Bolshevizm, Turkish National Struggle.